

М. Голубець

Вчорашня

ЛЕГЕНДА

НИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

34

ОЛІО

ВЧОРАШНЯ
СЕМЬЦА

„УКРАЇНЬСЬКА БІБЛІОТЕКА

**Видавництво кращих творів
українського й усесвітнього
письменства**

ВИХОДИТЬ у ЛЬВОВІ НАКЛАДОМ ІВАНА ТИКТІ

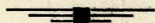
кожного місяця в обемі 8 аркушів друку.

ПЕРЕДПЛАТА:

Місячна	0.95 зол.
Двомісячна	1.90 зол.
Чвертьрічна	2.60 зол.

Поодинокі томи „У. Б.“ можна дістати
в усіх краєвих книгарнях.

Адреса:

„УКРАЇНЬСЬКА БІБЛІОТЕКА“

Львів, ул. Руська ч. 18.

Чекове Конто П.К.О. 500,277.

10
„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

Ч. 11.

Л И С Т О П А Д

1933.

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

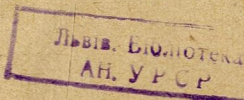
2311
ВЧОРАШНЯ ЛЕГЕНДА

З передмовою Автора

Л Ї В І В

НАКЛАДОМ ІВАНА ТИКТОРА

Друковано 5000 примірників.

Обгортка рисунку Едварда Козака.

Друк. З. Медичкий Львів, Бляхарська 9.

Микола Голубець

СЛОВО ВІД АВТОРА

Найфатальнішою датою мого життя був день 15. грудня 1891. року, в якому я... народився. Всеж таки, з моїх життєвих промахів був це одинокий, який заслугує на оправдання: раз, що це був мій перший промах, друге, що не сам я тут прозвинився. Мое бажання — прийти на світ, оскільки собі пригадую, було мінімальне.

До гімназії й на університет ходив у Львові. Ще будучи в гімназії, я найшов раз у грецькій граматиці волос і збридив собі книжку. На цю тему мав я багато неприємних дискусій з професорами. Не моя вина, що попавши на університет, я мусів записатися на філософію, хоча філософом не був я перед тим, ані не стався ним потому.

«Писати» почав я ще на середньо-шкільній лавці, на якій з таким самим успіхом почав «малювати». За римовані памфлети й карикатури зненавиджених професорів просидів я неодну годину в «карцері». Ще як гімназист був я «друкований» (1908.) й строго напіннений, з цього приводу, директором гімназії. Остаточно напіннення не помогло, бо вже в 1909. р. видав я першу збірку віршів («Фрагменти»), очевидно, з... портретом автора. Збірка не була, мабуть, найгірша, бо кілька віршів з неї, в різних часах, різними людьми передруковувалося, а один вірш («Ой, нагнувся дуб високий»), підложений на ноти М. Гайворонським, попав до репертуару Стрілецьких Пісень.

Привабливість поетичних лаврів, довгими роками зганяла сон з моїх повік й примусила мене до видання ще трьох римованих збірок: *»Бувають Хвили«* (1910.), *»Мойсей Безумний«* (1914) та *»З чужини далекої«* (1915.). З того часу я вже перестав грішити збірками й тільки в ряди-годи друкував свої вірші, романи та гайнівські переспіви по газетах та журналах. Сталося щось подібного, як колись з грецькою граматиною. Тільки, що найдений тепер волос, хоча не був фальшивий, належав до фальшивої русявки. Тепер я вже зрідка писав поезії й ще рідше мав до діла з русявками. Більшість зайвого часу й енергії повернув я на переклади архитворів чужих літератур, з яких варто згадати такі, як *»Затоплений Дзвін«* Гергардта Гавитмана, *»Пер Гінт«* Генріка Ібзена й *»Падуанська княгиня«* Оскара Уайльда. З приводу *»Затопленого Дзвону«*, який вийшов двома виданнями, наслухався я багато прихильних компліментів від критики. Задумував продовжати працю над перекладами далі, (переклав *»Бранда«* Г. Ібзена й *»Тантриса«* Г. Гардта) але не найшовши видавців ні читачів, махнув у той бік рукою.

Рівнобіжно з оригінальною й перекладною белетристикою, цікавили мене питання українського мистецтвознавства. Поза низкою статей, начерків і студій з тієї ділянки по газетах та журналах, видав я окремими книжками й брошурами такі речі, як *»Українське Мистецтво«* — вступ до історії (1917.). *»Українське Малярство XVI—XVII. вв.«* (1920), *»Начерк українського мистецтва«* том I. (1922), *»Галицьке Малярство«* (1926) та низку монографій про образотворчість Л. Долинського, Т. Шевченка, П. Холодного, О. Кульчицької, О. Архипенка, та інших.

Окремою доменею мого зацікавлення була історія

та краєзнавство західньо-українських земель, в першу чергу Львова. В тій ділянці написав я цілу низку статей і видав кілька книжок та брошур. Дуже рано, бо вже в 1909. р. попав я в круговорот українського часописного промислу й журналістики. Був співробітником найріжнородніших газет на журналив, з яких багато видавав чи редагував самостійно. Згадаю тут «Світ» (1917—18.) «Життя й Мистецтво» (1920.) «Маски» (1923.) «Українське Мистецтво» (1926) «Неділя» (1928—1931.) щоденник «Час» (1931) та інші. Були це очевидно, ефемериди, що скорше чи пізніше гинули від фінансових недомагань і комплікацій.

Дивлячися на мій літературний, науковий і денікарський дорібок, з перспективи двадцять п'яти літ, з прикрістю завважую, що скільки стоїть тут у разячій диспропорції до якості: *Multa, sed non multum...*

Хоча й цього не можу заперечити, що тут і там у моєму дорібку попадають речі, яких... недоцінено. А може я помиляюся? Може впоряд з самокритикою голоситься тут до слова, вроджене, не тільки письменникам, самолюбство?

Щож до моєї нової книжки, яку я назвав «Вчорашньою Легендою», то є вона радше галерією типів та низкою епізодів, аніж суцільно скомпонованим оповіданням. Бажалося мені відтворити настрої, й закріпити духову й чуттєву атмосферу Великого Моменту, якого я мав щастя бути учасником.

Я не фотографував нікого так само, як вистерігався поневільних, автобіографічних моментів. Тільки з konieczности, для підмалювання історичного тла, я тут і там навязував оповідання до конкретних подій та живих постатей.

Сумніваюся, чи книжкою типу «Вчорашньої Ле-

генди» я обогатив українську літературу. Я був би задоволений, якби вона сповнила хоча те виховне завдання, що, як не як, лягло в її основу.

Зрештою, на одно й друге питання повинна дати відповідь критика й майбутнє.

Львів, 1. листопада 1933.

І. ПАН МАЙСТЕР ХОЛЕВКА

Пан Константин Холевка не мав щастя у життю. Молодим служив при уланах; вже був капралем, і рішив служити »за зупу«, але на маневрах упав з коня, зломив ногу й пішов до »супровіту«. І хоч нога вигоїлася, але він заєдно кульгав і нарікав на ломання в нозі, як тільки мав бути дощ. Оженився й жив шевством, якого навчився ще перед військовою службою. Але й тут йому не велося. Воно то булоб і нічого, що жінку мав сварливу; бо яке йому діло до жінки, а їй до нього. Тай нема на світі такої майстрової, щоби пана майстра не кунірувала, а термінаторам раз-у-раз голови не мила. В понеділок длятого, що то кепський день, а що суботи тому, бо виплат. Тай на тижні не буває без того, щоби не перепало чи майстрові чи хлопчиськам. Не журився пан Холевка й тим, що жінка в нього була погана. Хіба шевцеві треба жінки на показ? Гірше вже, що лінива вона була та нехлюйниця, але й то невелике нещастя. Шевський варстат не сальон, а хіба не на те у шевця хлопці, щоби паню майстрову у всьому виручати? Поки один чи другий дістане молотка у руки, щоби як належиться кілок забити в підшву, то мусить пройти усі ступні домашнього господарства, від підлоги до кухні, а то й геть-геть поза кухнею. Правда, журився пан Холевка, що в нього дітей не було. Але хібаж дідівні мало на світі? От — війна, а діти не переводяться. А от що журило й коробило серце пану Холевці: ота погана й сварлива баба, з якою ні в церкву протиснутися, ні в коршмі показатися, була така вже проклятуща ма-зурка, що від шлюбу до нього ні слова по людськи не

промовила, раз-у-раз його хлопом та мургою визивала, та ще й прийняла в хату якогось там племінника, п'ятнадцятилітнього хлопчиська, що не то що обжирав пана Холевку, що міг, то тяг зпід рук, але й собі посміхався з пана Холевки, мовляв -- що мені має такий »цеп« до розказу?

Поки того проклятого Маріянка не було в хаті, ще було пів біди. Баба була, як баба. Сварилася, кляла й раз-у-раз майстрові то горшком, то кипятком погрожувала, але хоч не мішала до того всього політики. А тепер на політиці починає й на політиці кінчить:

— Абишь ведзьял, кабане, же ту наше право, ту наша земля, наш ту бендзе круль, бо з намі тшима Панбуг і наша ест Матка Боска! Ти тилько дужо гадай, а зобачиш, цо бендзе! Цале мое щенсьце і ласка от пана Бога, же мі дзеці з тобом не дал.

— Опамятайся, варіяtko! — пробував успокоювати пан Холевка. — Таж ти за моєю головою якась майстрова, а якбим тебе був не взяв, то може до нині булабись зпід жидів помії виносила!

— Майстрова? А хто тебе майстром зробіл? Якбим ці пенендзи на визволіни не дала, якби моя пані за тобом в цеху не пшемувіла, якбим з тебе чловека не зробіла і до Львова, мендзи людзі, не пшипровадзіла, то бись бил до дзісяй хлопом ходакі латал. Але чи такі цеп розуме, цо сен кому належи? Слишиш, Маріянку?

Маріянку підходив, засував руки в кишені й насунувши заялозений кашкет на ухo, дивився визиваюче на »вуйка«. Потім цвиркав слиною крізь зуби й піби від нехоча »успокоював« пана Холевку:

— От, стуль писк і дзенькуй Богу, же жиєш.

Тоді поривала пана Холевку шевська пасія й він кидав копитом у кут та ішов до сторожа Стефана на скаргу.

Той Стефан Ходань, то була для пана Холевки одинока щира душа в цілій камениці. ІЩо дня по »фаерамті«

виходив пан Холевка на браму, де вже чекав на нього Стефан, покурюючи люльку. А коли тихим вечором сонце в останнє цілувало вершок барокового шелому Корняківської вежі, дві братні душі сідали на кам'яних виступах брами й гуторили:

— Бо то, бачите, — починав розмову Стефан — Львів колись був наш. Наші королі його закладали й наші королі тут панували. О на тій горі, на Високому Замку. Тільки не було згоди поміж нашими королями, не було любови, ні боязни божої між народом і тому нами нині поштуркується сякий-такий.

— А волоську церкву й дзвіницю також наші королі будували? — запитував пан Холевка, показуючи на Корняківську вежу.

— Певне того не знати, але хтож би таку церкву виставив, як не наш король? Чужий певно, що ні. Але от я спитаю свого студента. Він всьо знає з книжок, як то колись було у Львові.

— А святий Юр? Хіба, якби ще наші королі місця на нього не вибрали, то хіба стояв би він там, де стоїть? Таж його на всі сторони видно. Відки не їхати до Львова, то зразу таки Юра видно.

— Певне, що так. Мусіли його теж наші королі будувати, а як прийшли вже чужі, то не сміли божого дому з його місця рухати.

— Чомуб не сміли? А от польська катедра колись була наша. Ще там до нині є руські образи. Богородиця в Домініканів теж наша...

— Е, то вже щось не так. Як то може бути, щоби поляки не збудували собі самі костела? — недовірював Холевка.

— Видно, що так мусіло бути, коли в книжках пишуть. А втім, оповідав мені мій студент, що катедрі не будували поляки, а німці, на місці руської церкви. Так їм то місце сподобалося. Тай довго ті німці по німецьки правили в ній свої Богослуження, поки

поляків у Львові намножилося. Зразу були тут тільки русини та німці, трохи жидів та вірмен, були й татари, що мали свій мечет, деś на жовківській вулиці. Потім стало поляків більше. Але які то були поляки? Більше було перекинчиків з наших, німців та вірмен, а справдливих поляків тільки, що на лік.

— Та то може й бути правда. Скільки то вже за нас нашої віри пополячилося! — додав сумно пан Холевка.

— А я дивуюся тай не дивуюся. Куди не глянеш, все в польських та жидівських руках. Що пан то поляк, що купець то жид, а що вже який дроворуб чи замітач, то напевне наш. А як де наш брат попреться за кавалком хліба до магістрату чи до акцизи, то вже не обійдеться без того, щоби своєї віри не переіначив. Хочеш хліба, відбери від свого ксьондза метрику.

— Гіркий то хліб, — понурився пан Холевка.

— Певно, що несолодкий. А ще у кого трапиться жінка не з нашої віри, то... Тут Стефан глянув на Холевку, наче пригадав собі, що в нього жінка мазурка і з делікатности не договорив.

— Та чого ви недоговорюєте? — підхопив Холевка. — О недочекане її, щоби вона мене перекабатила. Хоч я собі мізерний шевчик-полатайко, але піднебіння в мене чорне. А якби коли що до чого...

Пан Холевка не докінчив, а тільки значуче погрозив затиснутим п'ястком.

— От то й біда, — продовжував Стефан, — що як зайдеш у нашу церкву, то один в одного самі такі мізераки, як от ми з вами. Пана в нашій церкві не побачиш.

— Та то вже так не тільки в нас, що пани до церкви не ходять, тай панів у нас не так то вже й багато. Ті, що є таки свого тримаються.

— Та що то за пани? — Колись були пани! Таж відомо, що всі ті польські князі та грабі, Потоцькі,

Сапіги, Чорторийські, Сангушки, Дідушицькі й кілька їх там є, всі були нашої віри, тільки поперекабачувалися.

— Не бійтеся, якби так у нас добром запахло, то всіх назад прилетіли, як мухи до меду. А мабуть на щось у нас добре кроїться, коли архикнязь Габсбург вишивану сорочку носить та по руськи говорить. Кажуть, що якби що до чого, то він би був руським королем. Одні з нього посміхаються, другі Бог знає що по газетах виписуються, але він знає, що робить.

Стефан зареготався.

— Знаю, знаю! Його тато хоче бути польським королем, а сина керує на руського. А так, про людське око, то ніби оба з собою гніваються.

Хвилину Стефан помовчав, пакнув раз і другий люльку, а потім нахилився Холевці над ухом і шопотів:

— Коли вже хочете знати, то нині-завтра щось буде. Я знаю. Мій студент ходить раз-ураз до того стрілецького хорунжого, що під одинацятим. Австрія вже туй-туй. Нині-завтра задере ноги, бо вже все традиція на хліб вимісила, вже всіх котів і собак на консерви порізала. Вже до щурів добирається, але щурі тікають а військо бунтується. А як дідько пірве Австрію...

— Що?! — ревнуло щось громовим басом над ухом Стефана, який ще не встиг обернутися, як чиясь залізна рука вхопила його за шиворіть. Холевка глянув і закам'янів: чорт його знає відки взявся біля них жандарм. Великий і бородатий, держав Стефана правою рукою за обшивку, а лівою показував комусь за собою на Холевку. Холевка глянув у той бік і задеревів, побачивши за спиною жандарма... Маріанка... — Оттакої...

Але на роздумування не було часу. Бородатий жандарм тримав Стефана й термосив ним, мов вимолоченим околотом, ще хвиля й Холевка, якого перелякані очі зустрілися з гадючим поглядом Маріанка, міг опи-

нитися в жандармській долоні. Наче вюн, скрутив Холевка в бік, і поки жандарм встиг отямитися, побіг що сили в протилежну перехідну браму. Опам'ятався щойно в гущавині бозів, що росли на сквері Куркової вулиці біля казарми «вісімдесятки». Глянув довкола себе. Його не здоганяв ніхто. Поправив на собі одержу, і наче на прохід завернув на «Кайзервальд».

Тимчасом з Стефаном була коротка справа. Поки з сутерин вибігла Стефаниха, Стефан машерував уже попереду жандарма на «гавптваху». Тут жандарм здав рапорт, щось там питали Маріянка, а Стефанові, що забув язика в роті, погрозили шибенницею, скували й запровадили в якусь темну й вонючу нору. Щойно тоді, як заскреготів ключ у немазаному замку, Стефан опритомнів. Пронизливий сопух півничної нори й почуття ланцюжків на руках зясували йому грозу жахливого положення.

— От і договорився! — думав одчаяно. — Ніхто інший, як Маріянко спровадив жандарма на його дурну голову. Собача дитина! Цікаво, що сталося з паном Холевкою. Може і його приведуть тут леда хвиля. Стільки літ прожив і криміналу не видів, а тут маєш. І не якнебудь, а в «бранзолетах».

І перед очима Стефанової уяви станули нагло цілі ті валки селян в суміш з священниками, що то їх на початку війни ганяли нагаями по вулицях Львова, то до Бригідок, то до полевого суду, то на двірець, де їх пакували на льори, мов худобу й везли невідомо куди. Він наче бачив, як їх по дорозі леда батяр поштуркує, леда жид на них плює і визиває... Напевне й вони щось відказували на Австрію і їх теж якийсь Маріянко прискаржив. Що то буде, що то буде? Билися думки Стефана, мов ластівки об селянські вікна. Може повісять, може ростріляють, тепер війна і нема жартів. Коби хоч не били й не мордували, а там най уже собі роблять з ним що хочуть. Раз попався то не вимолитися.

Стільки вечорів прогупорив з паном Холевкою на брамі, стільки вже собак на ту Австрію навішав і тутже, як її вже і елей і миропомазання, таки прискринили. Що там бідне жінчисько? Деся кричить на цілу каменицю й жандармів та Маріанка лає. Чого доброго і її тут приведуть.

Стефан пробував рушитися з місця й почав нащупувати ногами, чи нема на чому сісти. Спровола й обережно промандрував попри стіни й нарешті, в одному куті, наштотхнувся ногою на якусь скриню. Обома скованими руками провів по її віку й коли переконався, що вона стоїть як належить, сів. Розставив широко ноги, опер на скованих руках голову й ще нім почав щось думати, заснув. Стефан умів спати не тільки сидячи. Кілько то солодких годин проспав він, стоячи з ранку до вечора у «хвості», коли його жінка вислала за хлібом на «броткарти! Другі нервувалися, лаяли й проклинали і війну і Австрію, а Стефан, як не мав з ким говорити, спав собі на стоячки. Таку вже мав натуру, а найсолодше спав тоді, коли якась велика жура засіла йому в голову. Так і тепер. Ланцюжки на руках, мокра й вонюча пивниця, в розпаленій уяві шибениця, за «образу маєстату», а він хропе. І сниться йому пан Холевка і сняться йому королі, що то Львів будували і ставили волоську церкву. Довкола нього якась така ясність, що він не може ні очий отворити ні з місця рушити. Хоче тільки кудись простягти руки, але вони, мов не його руки, такі якісь тяжкі й безсилі. І сниться Стефанові руська Богородиця, що то в Домініканів на вівтарі. Усміхається до нього, мов рідна мати до сина й наче кличе до нього: Рятуй мене Стефане! Здійми мені ту золоту корону, що мені каменем тяжить на чолі, Стефане! — І Стефан підірвався бігти до Богородиці на домініканському вівтарі. Вже добігає до вівтаря й руки простяг до Богородиці, але поховзнувся на мраморній долівці, болюче вдарився ї... проснувся:

Довкола нього темнота й півничний сопух, а він лежить біля скрині на мокрій долівці й не може усвідомити собі, чому він не у своїй хатині під сходами, й чому в нього руки заковані.

Довгу хвилину просидів Стефан, ні в сих ні в тих, на мокрій долівці, поки не пригадав собі усього, що з ним сталося. Підвівся з землі, ще раз промандрував попри стіни своєї клітки й тяжко зітхаючи, знову сів на скриню. Якийсь час наслухував, чи не йде хто до нього, чи замок не заскрипить й не виведуть його куди, але згодом усвідомив собі, що довкола глуха ніч: на ратуші біла перша. Десь далеко на коридорі чалапав хтось міровим кроком, а зрештою тихо. Стефан протуманів ще яку хвилину а потім обережно поклався поперек скрині й знову заснув.

Чи спав він чи ні, коли це задудніли чийсь кроки в коридорі. А коли ключ заскрипів у замку, Стефан стояв уже, ні живий ні мертвий, на ногах. Ідуть! Вдарився обома скованими руками в груди й ледви чутно прошепотів: Боже милостивий будь мені грішному! І остави нам довги наші, яко... Тут завмерла йому решта голосу в горлі. Двері його каюти розчинилися й на тлі сірого світанку замаячило кілька постатей у вояцьких плащах з крісами. Сам не відаючи, що робить, Стефан упав на коліна й схопивши голову в долоні, припав чолом до долівки. І тільки в думці маячилися йому слова з кількох молитов нараз...

— Дайте ліхтарню! — крикнув хтось наче знайомим голосом над ухом Стефана. — Давайте ліхтарню. Він мабуть зімлів. — Дві пари сильних рук підхопило Стефана попід сили. Стефанова голова бовталася на шні, мов на мотузку. Коли й була в того чоловіка колинебудь яка дрібка сміливості й відваги, то не остало вже по ній ні сліду. І думка вже не працювала в його голові.

— Стефане! Що з вами? — крикнув хтось до нього

й у ту хвилину хлюпнув йому холодною водою на обличчя.

Стефан не мав відваги розкрити очий. Хай роблять з ним що хочуть.

— Стефане! Живи ви, чи що з вами?

Стефан насилу розкрив очі і зараз таки назад їх заплющив.

— Живий! Ще води! — І знову холодна вода сплила по обличчю Стефана, що тепер розкрив уже очі на добре й мов божевільний водив ними довкола.

— Вішайте, стріляйте, тільки, ради Бога милосерного не мучте мене, не поневіряйте! Згляньтеся на мою силу голову. Робіть що хочете, тільки не поневіряйте!

Пробував впасти на вколішки й скласти, молитовно, заковані руки, але пара сильних ramen тримала його в повітрі.

— Змилуйтеся, не мучте!

— Пане Холевка! — крикнув знову добре знайомий Стефанові голос. Стефан глянув, а те, що побачив у сяйві ліхтарні, здалося йому чимсь наче недавний сон про домініканську Богородицю: перед ним, з ліхтарнею в руках, стояв стрілецький хорунжий зпід однацятки. Біля нього, з глечиком води, стояв пан Холевка. За ним йогож таки студент, в гімназійному плащі й шапці, але перепоясаний військовим ременем, з крісом на рамени! Глянув на Холевку. Він був теж у військовому одязі, і теж був перепоясаний військовою куплею і теж мав кріс на рамени. Що це? Сон, чи він збожеволів? Попробував сягти рукою до чола, але руки мав заковані.

— Ради Бога! Хто там має ключ до ланцюжків? — кликнув хтось з несподіваних гостей.

Котрийсь з присутних заметушився й за хвилю прибіг з вязкою ключів. Поки найшли відповідний ключик до колодочки при Стефанових »бранзолетах«, про-

1147

минула хвилина; Стефан ніби прийшов до себе. Він ще не розумів нічого, але присутність стільки знайомих облич наповнила його заяче серце якимсь незасвоєним теплом і вірою, що це ще не остання хвилина його життя... Нарешті кайдани облетіли з Стефанових рук. Він поворушив заkostenілими пальцями.

— Панове! — видусив з себе — змилюйтеся, скажіть щось, бо я зваріюю!

Стрілецький хорунжий зпід одинацятки передав комусь ліхтарню й ухопивши голову Стефана в обидві руки, промовив:

— Стефане! Львів наш! Наш, український! Розумієте?

Але Стефан не розумів. Хорунжий пробував ще щось сказати, але йому заломився в горлі голос. Тут виручив його пан Холевка:

— Стефане! Та прийдіть вже, до сто чортів, до себе! Таж видите, що тут прийшла до вас ціла Куркова вулиця. Ціла озброєна від стіп по зуби, щоби вас визволити, щоби вам сказати, що Львів наш! Наш, як був колись за наших, руських королів! Чуєте Стефане! Ходіть, подивіться на ратуш, там уже наші, синьожовті фани і скрізь по Львові ходять наші жовніри з синьожовтими кокардами і цілий Львів говорить по нашому, по руськи, і ніхто вже нас не називає мургами ані цепами.

Для Стефанового бідного серця було того багато. Мов підкошений звалився на вколішки й охопивши руками коліна хорунжого зпід одинацятки, лебедів крізь сльози:

— Пане, серце моє, не гнівайтесь, що я вас не зрозумів! Я, був певний, що то прийшли по мене, щоби зробити мені кінець за моє дурне слово. Я готувався на смерть а ви прийшли мов ангел і кажете мені, що Львів наш! Пане! Ріжте мене по шматочку, очі мені випікайте, а я не буду чути болю, мені все одно серце

трісне з радості, або... і тут зайшли очі Стефана, якимсь божевільним більмом — скажіть, що ви смієтеся з мене.

І заки хорунжий отямився, Стефан припав устами до його чобіт і цілував їх з божевільною пристрасстю.

— О ні, я не ваші ноги цілую пане хорунжий! Я цілую ноги усіх наших стрільчиків, усіх наших вояків, вибачте мені, не гнівайтесь на мене!

З трудом удалося підвести Стефана з колін; мовняного вивели його з пивниці на світ. А він дивився на всіх, мов несвоїми очима, кожного з своїх знайомих облапував руками і заєдно протирав собі очі, раз-ураз змовляючи в себе, що це або сон, або він збожеволів. А коли нарешті хорунжий зпід одинацятки відійшов куди слід з своїми хлопцями і біля Стефана на «гавпт-васі» залишився тільки Холевка, Стефан опав усім тягаром на лавку й прошепотів до Холевки:

— Ну, я вже бачу, я вірю, що це не сон, чую, що я при здорових змислах, але скажіть, ради Бога, як це все сталося? Чудо якесь, ласка Божа, чи що?

Пан Холевка поправив на собі пояс, й випрямившись, як міг по вояцьки, сказав:

— Та хіба-то можна все сказати й розповісти, як воно сталося? Сталося! Львів наш, таї годі, а ви замість носити «парашки» в гарнізоні, можете тепер замельдуватися до свого, до рідного війська. От беріть куплю та карабін і ставайте де коло якого магазину.

Стефан дивився жадібно на Холевкові уста, наче хотів зних вичитати таємну містерію Листопадової Ночі, але видно, ті уста не належали до бесідника, коли Стефан покрутив, незадоволено, головою:

— Та ви мені скажіть, хто що і як, та відки ви взялися тут, чи змовлялися ви з ким, чи як?

Воно було так: коли вас той бородатий жандар за-
пав за шиворіть, а по мене простягнув руку, я лишив
вас на божу волю, а сам побіг у найблищу перехідну
браму, а з неї на Кайзервальд. Якийсь час поблукав я по
Кайзервальді й уже наважився вертати до дому, коли
це з Личаківської вулиці надбіг ваш студент. Вже було
пізно й скрізь світилися ліхтарні. Я радий, що його по-
бачив, кажу:

— Пане Саяк! Та чи ви знаєте, що вашого Хо-
даня забрали на гавптваху?

— Знаю, — каже Саяк, — я вже два рази був дома.
Там Стефаниха мало по стінах не драпалася. А най-
більше на вашого Маріанка відказує.

А я кажу йому:

— Такий він мій, як ваш. — Собача дитина, тай
годі. А за мною не питала де яка біда? — питаю. —

— Та чогоб мали питати? Маріанко сам злякався того,
що зробив та кудись повіявся. Всі знають у камениці,
що то він напровадив на вас жандарма й не знаю чи
зважиться худобина показатися до хати. Але Бог з ним.
Та ми з ним ще порахуємося! А от ви, пане Холевка
добре зробите, коли цієї ночі не дуже то поспішатимете
до ліжка.

— Ніби чому? — питаю здивуваний.

— Як Бог дасть, то щось тої ночі буде — каже
студент.

Я зразу таки оглянувся, чи нас хто не підслухує,
чи знов який Маріанко жандарма не веде. Але довкола
було пусто. Ніхто не наслухував.

— Як ви кажете, пане Саяк, щось буде? — питаю
і думаю про те, що ви мені оповідали.

— Буде! — каже — а очі хлопчиськові так заіскри-
лися, що я зразу повірив, що він щось знає.

Я узяв його набік.

— Пане Саляк! Ви знаєте, я чоловік простий, але свій. Скажіть, що буде?

— Свій? Покляніться на все, що вам найдорожче, що не зрадите, що не скажете того нікому перед часом!

— Присягаю! — я зложив пальці як до присяги. А ваш студент сказав мені до уха:

— Сьогодні над раном Львів буде наш!

— Наш? Львів наш?

— Так, на ратушевій вежі замають синьожовті прапори, з державних будинків позлітають драпіжні двоголові вірли, українська армія обійме владу над краєм і містом!

Я не знаю, чи то так певно говорив, чи я так страшно того хотів, але я й на хвилю не подумав, що це й моглоби бути інакше. Я не то, що не сумнівався ні хвилини, я навіть не здивувався тій вісті, тільки запитав:

— А для мене знайдете там яку роботу?

— Для вас? Для всіх чесних українців, знайдеться сьогодні робота. Ідіть до дому й не кладіться спати. Може верну перед десятою, а коли ні, застукаю у вікно. Ну, бувайте здорові! Гарзд!

Засалютував по військовому до студентської шапки й побіг у місто. Я ще якийсь час стояв на вулиці й думав. Потім нишком прокрався в хату. Тут уже ждала на мене моя мазурка:

— Ти пшищедл? Я мисляла, же юж з тим стругайлем в кримінале гнієш. Але прендзей чи пузней то цен не міне. Цо ма вісець не утоне.

Я не обзивався. Що мав говорити до клятого ворога? Але вона не вгавала:

— Шкода, же ти по польску читаць не умеш.

— Вмію, та не цікавий — відповідаю.

— Шкода, жесь не пшечитал, цо дзісяй стало ве »Веку«. — І тиче мені »Веком« попід ніс. Знехотя гля-

нув я на газету, а там на першому місці, грубими буквами написано: »Пшиязд ліквідаційней комісії до Львова«. Прочитав я й увесь морозом проїнявся. Виходило, що через день, ніби то нині мала приїхати до Львова польська комісія й перебрати владу. Прочитав, а хоч увесь потом облився, кинув бабі газетою в писк і кажу: »Недочекане ваше«! Баба кинулася до мене: А ти сякий і такий, гайдамако, кабане і як лиш там уміла, але тут же я почув, як щось постукало в шибу. Вибігаю на вулицю, а там ваш студент іще з якимсь.

— Пане Холевка! — каже мені шепотом — Перемишль уже наш! О четвертій годині рано займаємо Львів. Маємо півтори тисячі озброєних жовнірів. Студенти й цивілі творитимуть міліцію. Мені доручено зібрати чету. Вже маю одного, ви будете другі. Ідіть з тим товаришем до Народнього Дому. Там дістанете куплю, кріс і набої. Ждїть на мене. Я витягнувся, як міг, засалютував як умів і по вояцьки завернувши на п'яті, відійшов з своїм новим товаришем до Народнього Дому.

Ми йшли мовчки. Не знаю про що думав мій товариш, мені було так приємно і якось так моторошно на душі. Мені здавалося, що вся вулиця зглядається на нас обох, що кожен стрічний знає, куди ми йдемо й пощо, та що як не один то другий затримає нас і віддасть у руки жандармам. Хоч ні мій товариш ні я не мали на собі ніяких відзнак, оба ми були цивілі, яких стільки снувалося по вулицях, то мені здавалося, що моя велика таємниця виписана мені на чолі і я заспокоївся щойно в темній брамі Народнього Дому.

Тут уже було глітно від студентів у куплях, пластунів і цивілів, таких, як я; мій товариш підійшов до якогось студента в куплі, станув перед ним на »габахт« і замельдував, що приводить нового міліціонера до чети пана Саляка. Я теж витягнувся і простяг руку до того студента.

— Холєвка, — кажу — з фаху швець, колись капраль від уланів, тепер супровітований.

— Вістун від уланів? О, то дуже добре. Раз ви вістун старої служби, то ви в нас фахівець. В нас, кожен правдивий, хочби й простий жовнір, іде на вагу золота. Потім він мені сказав гасло на нині: »Смерть, або воля«! — Так, смерть або воля. Мені було і приємно й неприємно таке слухати. Приємно, бо може й справді я ще чогось варта, а неприємно, бо ж я чув, що я ніякий фахівець, серце в мене не вояцьке й до тогож каліка. Але я подумав собі, що може не у фахівцях діло, а в тому, чи щиро чи не щиро береться хто за діло. Довкола мене були, один в одного, самі загорільці. Дивлючися, як вони свобідно й упевнено поводяться, як вони по вояцьки витягаються, як один другого слухає, як то в них і через думку не пройде, що ануж нічого з їх замислів не буде, я в душі соромився мого заячого серця, що так товклося мені в грудях по дорозі до Народнього Дому. Бо й подумати тільки. Довкола мене мало не діти, я поміж ними не то що найстарший, але й напrawdę вислужений жовнір, та не я над ними а вони надімною верховодять. Видно, є в них щось такого в серці, що їм дає до цього право. Дивлючись на цю очайдушну молодь, я сам наче помолодів і витягнувся в душі, мов струна.

В кімнаті, де ми були, ставало чимраз глітніше. Що хвилини приходив якийсь новий міліціонер, що хвилини вибігав хтось з кімнати. Куди вони ішли, я не знав, я насторожував уха, чи не почую чого, але даремне. Нарешті отворилися двері й у нашу кімнату війшов старшина. Я глянув на нього з пошаною, це був перший старшина, якого я тут побачив. Середніх літ, русавий з високим чолом і синіми, глибокими очима. Все, що жило підірвалося на ноги й стануло, мов укопане. Якийсь пластун крикнув »Позір!«, і випрямившись перед старшиною замельдував:

— Голошу слухняно, пане отамане, що до міліції зголосилися усі студенти, усі богослови, вісімдесят гімназистів, сорок пластунів і двіста трицять цивілів. Частина вже робить службу на місті, решта жде приказів.

Отаман відсалютував, пластун скомандував »Спочинь«. Отаман оглянув нас своїми синіми, глибокими очима.

Війшов поміж нас. За ним, мов тінь ішов той пластун, що був чи не найстаршим у нашому гурті.

Нараз вітворилися двері й до кімнати вбіг маленький студентик. Побачив отамана й випростувавшись, зарাপортував:

— Доношу слухняно, пане отамане, що в польському Академічному Домі підозрілий рух.

Отаман подумав хвилину.

— Рух, кажете? Дякую. — Повернувся до нас:

— Гей! Хто з вас, на охотника, піде до Академічного Дому, але до середини!

— До середини? — Запитався котрийсь зі студентів. Мене наче щось підірвало.

— Мельдую послушно, що я.

— Ви? А хто ви такі? — питає отаман й дивиться на мене своїми синіми очима.

— Холевка, швець, супровітований капраль від уланів.

Отаман глянув на пластуна, цей хитнув потакуюче головою.

— Ідьте, провірте, що там діється й вертайте на одній нозі. Тільки, як ви там дістанетеся?

— На приказ пане отамане, хочби до пекла дістануся. Тільки аби мені тут хто куплі й карабіна не потягнув.

Отаман усміхнувся, я засалютував й виходючи з кімнати, скинув куплю й карабін, повиймав з кишені які мав папері, завинув у хустину і весь той скарб

засунув в низу під сходи. А коли виходив з Народнього Дому почав ще душе налягати на хвору ногу, аніж налягав звичайно й так пошкандибав до Академічного Дому.

Вже на вулиці було видно, що в домі справді небиякий рух. Скрізь світла, а гомін чути аж на вулицю. Чи не приїхала до них та комісія, думаю. Певне приїхала й вони такі раді. А може вони роблять те саме, що й ми, тільки певніші себе й тому так гомонять? Перехрестився я тричі, як Бог приказав, і суну до середини. На брамі спинює мене якийсь панок у чорному, з кокардою на кляпі.

— До кого?

— Я од пані радчині до пана доктора... і зразу бахнув якесь таке прізвище, що добре, що його зразу не забув. Панок дав мені дорогу. Протискаюся крізь панів на перший поверх, а там музика грає, пани й пані швендяються по коритарі, вистоюють по кутиках, одним словом баль. Я, для непознаки, запитую то того то другого про свого доктора. Але всякий здвигає тільки плечима. Бо й відки він може знати, де мій доктор, коли його не тільки тут, але й на світі нема. Покрутився я хвилину перелічив цивілів, перелічив військових й далі розпитуючи про свого доктора подався до виходу. Ніхто мене не спиняв і я міг спокійно замельдувати в Народньому Домі, що польським студентам і не сниться про ніяку авантуру. Гуляють собі в найліпше, тай годі.

Отаман був видимо задоволений. Спитав мене ще, чи не завважив я чого підозрілого на вулиці, а коли я сказав що ні, подякував і відійшов на гору.

Тимчасом на нашій вахцимбрі вже нікого не було з тих, що були за мене. Самі нові. Я покрутився хвилину поміж ними і не маючи там що робити, зійшов до брами, де куняло по кутах кількох цивілів й кількох старих лянштурмістів. Один стояв біля брами й дивився на вулицю крізь розхилені двері.

Коли це брама розхилилася й крізь щілину протиснулася якась бородата голова. Глянув я й задеревів. Бо подумайте тільки. Це був той сам жандарище, що вас зотяг до того смердячого льоху на «гавптвасі». Що було довго думати? Ще нім вартовий опам'ятався, я кинувся до брами й мов кіт ухопив жандарма за голову. Не знаю де в мене сили та відваги набралось. Відвага була собі нічого, але сили не вистарчило на довго. Жандарм струсонувся й вже бувби мені виховнувся з рук, якби не решта моїх кумпанів. Прибігли й мов вола до бійниці, зотягли жандарма до брами. Тут я вже не був дурак. Зразу кинувся до його револьвера. Інші забрали решту. Мало що жандариська не роздягли до голого? Він здурнів від несподіванки. Пробував щось викрикувати, але тутже дістав по шиї й під конвою чотирьох лянштурмаків помандрував на гору, »на склад«.

Ще біди не відвели на перший поверх, коли в браму сунеться друга голова. Теж жандарм. Видно перший не був сам. Пропав у челюсти нашої брами, й другий затужив за товаришем. Ми кинулися на нього. Але хтось незручно вхопив біду й жандарм видерся, та почав тікати. Хтось з палкіших не видержав і стрілив за жандармом. Гук вистрілу й пронизливий крик раненого жандарма сколихнув тишиною замерлої вулиці. Ми замкнули й зариглювали браму. Крізь діру в дверях бачили тільки, як до раненого підбігло кількох інших жандармів й ухопивши раненого товариша на руки, кудись його понесли. За хвилину збіг до нас з гори якийсь хорунжий. Ми випрямилися мов свічки.

— Що тут сталося? Хто стріляв?

Ми задеревіли з переляку й ніяковости. Бо й справді. Чи ж не міг той стріл розбудити ціле місто й спроводити на наші голови цілу жандармську бригаду? Така дурниця й усьому могла бути кришка. Довгий час ніхто

не відповідав. Врешті висунувся якийсь лянцштурмак й витягнувшись перед хорунжим зарাপортував:

— Мельдую послушно, що я.

— Ви? — Крикнув люто хорунжий. А повернувшись до нас скомандував: Збірка!

Ми станули до збірки, ні в сих ні в тих.

— Жовніри! Зле сталося. Вірю, що не зі злої волі. Ціле щастя, що всі відділи з приділами вимаширували вже на місто. В найгіршому випадку опинимося в небезпеці ми, то є горстка жовнірів і штаб. На всякий випадок затарасувати обі брами і якби прийшлося, боронитися до останнього! Розійдись!

Ми кинулися барикадувати брами. Але через хвилину вбіг вістовий і зголосив, що казарма поліції в наших руках. Побігли до штабу, з запитом чи баракуватися. Не треба.

— А що сталося з тим злодюгою жандармом, що я через нього мало життя не пострадав? — не видержав Стефан.

— Нічого. Живий та здоров і як служив колись вірно Австрії, так десь тепер виловлює усякого, що зважився щось сказати проти України.

— Якто?

— Просто. Як тільки заспокоїлася справа з тим стрілом і барикадами, я зараз поскочив на гору, до арештантів. Було їх там кілька. Самі цивілі, він один військовий. Самого мене туди не пустили. Я пішов до хорунжого й замельдував йому, що в нашім криміналі є жандарм, з яким я маю пару слів поговорити. Хорунжий пішов зімною. Вхожу, сидить жандарище й кулаками голову підпер. Побачивши хорунжого, зірвався на рівні ноги.

— А, то ти пташку, — кажу до нього — що мого приятеля, чесного українця, не давніше як сьогодні вечером, затяг до криміналу?

— Я, — каже. — На те я жандарм, аби порядку пильнувати.

— А ти що за один? Поляк, жид чи німець? — питаю.

— Я? Українець — каже й глянувши на мене зпід лоба додав: Може ліпший українець як ти.

— Пане хорунжий, чуєте, що він говорить?

Хорунжий посміхнувся. Я не даю за вигране:

— А ти знаєш, що твою Австрію таки ще нині дідько пірве?

— Не знаю.

— То знай, що вже пірвав і ніхто тобі за мого приятеля ні штерни не пришить ні ордеру не повісить.

— Най не вішає. Маю їх досить, а ти мені не тикай, бо я не твій дурень.

Хорунжий знову посміхнувся, а я пристаю далі:

— Скажи, де ти подів мого приятеля?

— На гавптвасі, коли хочеш то відвідай.

Що його робити з тим комісгнопфом, думаю.

— Пане хорунжий, скажіть йому яке чесне слово.

Хорунжий приступив до нього сам:

— Ви старший десятник жандармерії?

— На приказ пане хорунжий, — відповів жандарм.

— Ви українець?

— Так.

— Тоді знайте, що ви є бранцем армії Української Народньої Республіки.

— На приказ, пане хорунжий.

— А може ви, замість бути бранцем, захочете бути підстаршиною української армії?

— На приказ пане хорунжий. — І що ви скажете? Та бородата личина взяла спокійно свою шапку, легонько відчепила рожу й поклавши її на столі, підняла три пальці в гору й промовила: Так мені Боже допоможи! Й не вспів ще хорунжий подати йому руки, як той медвідь не витримав і заревів на цілу хату, мов

тур. Але то тривало хвилину. Жандарм опам'ятався й витягнувшись знову, як струна, сказав:

— Вибачайте пане хорунжий! Я не плакав, ще як дитиною був. Але в таку хвилю...

Хорунжий стиснув йому руку, поклепав по приятельськи по плечі й повернувшись до мене сказав:

— Ну, тепер уже хіба перепроситеся.

Що було з ним робити? Я подав йому руку, а він так її стиснув, що я мало не крикнув з болю. І подумайте. Яж йому так щиро і сердечно обіцявав першу куплю, а тут мало що мов приятелі не розцілювалися. По дорозі він мені все про вас розповів, і де ви є і що вам грозило. Я хотів зразу таки бігти до вас, але він мене спинив: Бог його знає, хто там ще на «гавітвасі» командує. До рана недалеко, витримайте. Я заспокоївся, але не всидів в Народньому Домі.

Один з лядштурмаків не витримав. Роздягся, притулився до шкільної лавки й захріп. Я нишком узяв його мантилю й шапку, перепоясав куплю, надяг кріс й не кажучи нічого нікому, подався міровим кроком, на нашу вулицю.

Я подав гасло й перейшов браму «вісімдесятки» без труду. Варта була наша, але ціла касарня, то ще вилами по воді писана. Дарма, що командант був наш, наших було там теж немало, але й чужих там було доволі. Що гірше, там кватирувало сорок легіоністів а по касарні увихався поручник поляк й раз ураз ходив то до легіоністів, то щось перешіптувався з жовнірами поляками. Я був у касарні, як дома. Нераз я тут приходив з роботою й усіх старшин та підстаршин знав мов облуплених. Тим разом я не спускав з ока того поручника. Врешті, коли мені було забагато його бігання, я пішов до команданта, станув на габтах, сказав гасло й замельдував:

— Пане сотнику! Зробім що з тим поручником, бо через нього може бути халепа! — Сотник оглянувся,

чи нас хто не підслухує й нахилившись до мене, шепнув мені кілька слів в ухо. Я пішов на вахцимру, взяв з собою чотирох наших й у хвилині, коли поручник переходив сходами в низ, заступив йому дорогу. Він зморщився, хотів щось крикнути, але я заткав йому рот рукою, а тимчасом мої хлопці вже відчепили йому револьвер і шаблю. Потім ми легко, без гамору, взяли нашого поручника під руки й вивели його за браму. Тут я приклав йому жандармський револьвер до голови й кажу :

— Пане ! Ваше щастя, що на мягких людей попали. Якщо ви справді старшина й хочете вийти відсіля з життям, дайте слово, що до білого ранку не скажете нікому й словечка про те, що з вами трапилося !

Поручник й без того був блідий мов стіна й не надумувався довго. Подав руку, сказав «Слово гонору» і полетів мов на крилах у низ вулицею. Ми вже не відходили зпід брами. На всякий випадок. Не минуло пів години, коли під брамою почалася авантюра. Якийсь легіоновий сержант наперся пройти в касарню. Вартовий не пускає, а той не зважає — пре насилу в касарню. Вартовий заступив йому дорогу. Той вартового кулаком у груди. Чую зпоза брами, що може знов прийти до нещастя, як у нас в Народньому Домі, з тим підстреленим жандармом. Та не встиг я вибігти на браму, коли розлягся пронизливий стріл, а за ним жахливий зойк раненої людини. Ми вибігли перед браму. Нещасний сержант вився в передсмертних судорогах. Дістав кулю в живіт. Ми підняли його й понесли на подвіря касарні. Сержант вився з болю й разом з піною й кров'ю викидував з уст прокляти. Нарешті затих. Ми поскидали шапки й похилилися над убитим. Хтось сягнув йому до кишені по папері. Читаємо: «Барон Баталія сержант легіоновий»... Перша жертва війни, яка ще не почалася...

Що було робити? Ждати до четвертої години, коли

приказано виступати? Командант касарні вирішив справу по жовнярськи: що буде то буде. Раз мати родила, не двічі поміраєть.

Закликав своїх старшин й підстаршин, кожному приділив по кількох людей й залишився в інспекційній кімнаті сам. Я пришився до хорунжого Панасенка, який дістав доручення роззброїти легіоністів. Було нас всіх п'ятьох.

Хорунжий Панасенко махнув на нас рукою й ми, як вивірки проскочили по заялзовених касарняних сходах, що вели до кімнати легіоністів. Мов тогосвітні примари всунулися ми, на вспинячках, у кімнату. А коли кожен з нас з крісом у руці стояв на своєму місці, хорунжий крикнув несвоїм голосом:

— Ауф! Вставати!

Все, що спало сном праведних, зірвалося на рівні ноги й поторопіло. Не успів ще ніхто очий з просоння протерти, коли хорунжий скомандував:

— Позір! Габт ахг! Бачность!

Всі станули на позір. Трусилися з холоду й переляку, але витяглися, мов струни. А хорунжий, не трапляючи резону, гремів на всю цимбру:

— На основі приказу Української Генеральної Команди, як найвищої військової влади, приказую вам негайно зложити всяку зброю, яка знаходиться у вас тут, або деінде заховала. Хто не виконає цього приказу, буде на місці розстріляний. Від цієї хвилини ви всі є інтерновані й підлягаєте приказам Української Військової Влади!

Хорунжий скінчив й скомандував на »Спочинь«, але ніхто не ворухнувся з місця. Мов від непритомних повідбирали ми зброю зпід подушок і сінників, зпоза шаф та інших сховків, які вони показували нам без слова, мов заворожені. І щойно по хвилині, коли той чи цей очунявся після першого удару, в декого не стало

32
сили встояти на ногах і він повалився одчайний на причу.

Я бачив, як хорунжому щось зашкрібло по серці. Йому було неприємно і глупо. Якби хоч слівце протесту, обурення, спроби протиставитися. Ні згуку, ні руху.

Хіба оповідати вам, що було далі? Коли так справа пішла з легіоністами, то щож могло бути з тою рештою вояцтва, переважно мадярів, які раді були хоч під кінець війни потрапити в полон, за яким так тужили через цілу війну. Жаль нам було тільки того молодого сержанта, що так нізачо нінащо напоровся на смерть. Зрештою, так уже видно, мусіло бути.

А як ударила на ратуші четверта, зойкнула касарняна брама і дві сотні жовнірів, з синьожовтими кокардами на шапках, вимашерувало міровим кроком в улличні челюсти сонного міста. Ще на світ не благословило, як з ратушевої вежі летіли на зломану голову чорножовті фани, а на їх місці залопотіли наші, синьожовті.

Я відлучився від компанії на ринку. Найшов нашого хоруножго зпід одинацятки, біля нього вашого студента і усіх наших знайомих з Куркової вулиці. Усі були мов п'яні. А коли вже все стояло на своїх місцях, а кому забракло служби, той пішов у запас на раст, я зібрав нашу куркову кумпанію і кажу:

— Панове! Таж на гавптвасі до тепер ще сидить і про ніщо не знає наш Стефан! Ходіть похристосуватися з ним. Таж у нас Великдень! І ми полетіли до вас мов вихор, а що було далі, то вже самі здорові знаєте.

Холевка замовк. Стефан не відповідав, заслуханий в зоряну містерію Листопадової Ночі.

ІІІ. ЧЕТАР КРВАВИЧ.

Четар Крвавич не мав у собі нічого кривавого. Ані в натурі, ані у вигляді. Стрункий, худощавий блондин, з блакитними, розміряними очима, в непасованому, комісному плащі й таких-же пруських чоботях з надмірно широкими холявами, не змахував на героя. Радше на санітета або канцеляриста. Довга шабля й автоматичний револьвер при боці, не надавали його постаті войовничості так само, як сталевий шолом, наче безпотрібно давив йому голову. А чейже четар Крвавич належав до тих стрілецьких старшин, що мали за собою поважний боєвий дорібок — кілька ран і кілька відзначень.

Був іще безвусим студентиком, мало не гімназистом, коли почалася світова війна. Для мільйонів була вона небажаною несподіванкою, зломанням життя й перечеркненням кар'єри, мільйонам погрожувала безпощадною загибеллю, перед мільйонами розкрила безодню морального упадку. Крвавич належав до невеличкої горстки тих молодиків, що то виписавши собі в серці й на кляпі сурдута клич «Смерть або Воля», з діточою наївністю й молодечею очайдушністю ждали війни як спасення, як одинокої нагоди визволення української стихії з її австрофільського безруху й сибаритизму. «Смерть або Воля», звалася законспірована організація, що визубрювала на ізуст усі військові правильники, не всякому доступні підручники воєнної тактики й стратегії, та ходила поза місто на муштру й теренознавство.

Але в четаря Крвавича, українця з крові й кости було дві душі. Одна, що ставала на «позір» перед кличами боротьби, душа що не перебирала в засобах й не подавалася хочби перед вирафінованою жорстокістю, й друга, яка мріяла й писала поезії. Оті дві душі, не тільки в Крвавича боролися безнастанно з собою й завсігди, коли одна зважила на чин, друга перемагала першу

в найбільш невідповідному моменті. То й була трагедія Кравича і тисячів таких, як він.

В гурті однодумців зіпд знаку »Смерть або Воля« навчився Кравич ненавидіти й погорджувати Австрією, яку загал громадянства вважав єдиним прибіжищем законоправности й конституційних можливостей. На величавому січово - сокільському здвизі належав студент Кравич до тих, що демонстративно сиділи підчас австрійського гимну, дарма, що його грали з приводу смерти австрійського престолонаслідника. Але кілька днів згодом Кравич готов був вибити по лиці кожного, що поваживбися не вшанувати австрійського гимну. Інше діло, що такі смільчаки рідко траплялися й не попадали Кравичеві на очі.

До Стрільців зголосився одним з перших. Одним з перших пройшов початковий вишкіл і вже на самому порозі історії Стрілецтва був одним з найкращих стрілецьких інструкторів й пропагандистів. Згодом виявився одним з найсміливіших ризикантів. Але, коли замість сміливого походу на Схід поза кордони тюрми народів, австрійська армія з дня на день швидше подавалася на захід, коли над Стрілецтвом простяг зловіщі крила Другий Відділ воєнного міністерства, щось заломалося в душі Кравича. Промовила його друга душа, що сповнилася смутком й писала поезії зневіри та огірчення. Маківка й Лисоня вирили в душі й поезії Кравича незагоєні рани даремного зусилля; берестейський мир теж не придав крил його державницькій фантазії: занадто прозорими нитками жолудкової скрути був писаний фоліант мирового протоколу, що нібито вводив Україну в сімю європейських суверетів.

І щойно величня містерія Листопадової Ночі розбудила в ньому наново ту дужу, боеву душу, поранену стільки непосильними спробами й даремними поривами.

Правда, проснулася вона не сама. Була ясна травнева ніч, що шовковим крилом чорного лебідя обгор-

пула стрілецькі окопи. Довкола царила тиша. На фронті заспокоїлося. Стрілецьким думкам і мріям ніщо не перешкоджувало летіти, куди воля. Одні летіли до рідних хат, другі вдивилися в невідоме завтра а треті непроглядними роями кружляли довкола стрілецького кохання. Хто його не зазнав, ніколи не знатиме, що таке кохання! Ніколи в життю!

Стрілецьке кохання, то мрія, стрілецьке кохання це віра, часами буря й очайдушний лет у невідоме. Стрілецька любка це не суджена з приданим, ані дівчина з «поступовим світоглядом». Не прибіжище ні захист, не насолода й не відпочинок, не мати й не дружина, навіть не товаришка ні приятелька. Стрілецька любка це — Муза... невловима й недосяжна. Натхнення, що спливало на стрілецькі окопи невідомо відкіля, напевне з над хмар, в постаті то білих то рожевих, не завжди ортографічних листів. Ах ті листи! Без наглядної потреби й конкретної користи, перевантажували вони полеві почти, але ради на них не було. Вони виконували куди важнішу місію, аніж боеві заклики команди чи брехливі звідомлення з боевої лінії. Без них можеб і війна не протягалася, але без них війна булаби чимсь до бездушності звірським і жорстоким. Без них, без тих рожевих листів.

Була ясна травнева ніч в заспокоєних окопах, коли Крвавич затужив за своєю музою, як ніколи перед тим. Від двох літ літали вслід за ним її листи, від двох літ носив її світлину в нагруднику, а ще ні разу вони не бачили одно другого, ні разу ще до себе слова не промовили. Щож дивного, що як тільки над стрілецькими окопами зарожевів ранок, Крвавич подався до команди, станув до рапорту і попросив відпустки. Перший раз за чотири роки. Попереду себе вислав полеву листівку на «пост рестант» — Віра. Як вона звалася, хто вона й де мешкала, він не знав. Не написала йому про це ні в одному з листів за цілих два

роки й це ні йому ні їй не перешкаджало. В листівці назначив її стрічу, а коли вона булаби перешкоджена, хай напише йому теж на »пост рестант«.

Вибила означена година, Кривавич тремтів на думку про стрічу, але Віра не з'явилася. Написала листівку, що була на умовленому місці, бачила його, але зустрітися з ним не мала відваги, злякалася. Хто знає, що моглоб статися з їх коханням, якби вони зустрілися. Коли хтось два роки вмів слати такі палкі, такі соняшні листи в невідоме, коли хтось до того повірив у Вірку, що вимовляв її ім'я в кожную велику хвилину й носив її листи, мов талісман, на грудях, то може така нежданна стріча булаби за ризиковна. Можеб вони не знали про що говорити й може з підхмарних вершин, що хрустальним небосклоном схилялися над їхніми листами, вониб залетіли на низини, в яких живуть усі воєнні гієни й маркиранти. Й тому краще, хай вони, бодай до часу, не знають одно другого. Може в тому й уся привабливість їхнього листування? А зрештою, вона може куди палкіше, як він хотілаби з ним зустрітися. Куди палкіше! Але коли вже їхнє кохання пішло такими дорогами, коли вони так нерозривно об'єдналися душами, то чи не краще відложити стрічу на момент якийсь такий особливий, що навіть якби вони з першого погляду розчарувалися в собі, то ніколи не забулиби тієї стрічі, вже не ради неї самої, але ради цього моменту.

»Зенчику! — писала Віра — не гнівайся на мене й старайся мене зрозуміти. Люблю тебе, люблю мого коханого - незнаного над усе в світі. Але, коли могли ми жити для себе так довго й не бачити себе, то виждім, поки сліпуче сонце, якого проміння ніхто вже й ніщо не вимаже з нашої пам'яті, осяє нашу першу стрічу. Я вірю в цей момент як вірю в тебе й присягаю, що прийду тоді до тебе некликаючи. Прийду в хвилину, коли наші туги вбиратимуть на себе тіло. При-

йду! Тоді ми підемо у двох життю й розчаруванням на зустріч. Але першої нашої стрічі не забудемо! — Житимемо нею, хочби з нашого листування не залишилося нічого... Жди мене! Я прийду!».

Поцілував кожну букву пахучого листочка, сховав його в нагрудник, напакував наплечник новими книжками і вернув на фронт.

А тепер стояв четар Кравич на перехрестю Руської вулиці й Ринку й сперши долоню на ручці револьверу, слідкував за незвичайним уличним рухом.

Чотири роки провів в окопах й на побоєвищах. Клич »Смерть або воля« не зблід і не збуденнів йому протягом тих чотирьох років. Багато його товаришів і приятелів зпід стягу найшло смерть. Він, один з небагатьох, перетривав усю завірюху й оце нині станув вічнавіч... Волі!

Вулицями проїздили вантажні авта з військовими стежами. Місто, яке ще вчора було чуже й вороже проснулося нинішнього ранку й зацікавило від несподіванки й ляку перед невідомим. Але свої люди ходили по місті п'яні щастям. Вони обіймалися взаємно, нападати на жовнірів по стійках і не могли найти ні слова ні способу, яким би могли виявити безмір щастя, яке розпирало їм груди. Було свято, був Великдень якого нікому з живих ще не доводилося пережити...

До ратуша, настороженого скорострілами, наближалася стрілецька стежа, що окружила кількох цивільних арештантів. Кравич глянув і скривився. Значить... Підбіг до стежі з арештантами. Переважно молоді люди, гімназисти, мало не діти.

— Що це за гості?

— Пташки — засміявся десятник, що проводив стежі. — В цього бахура найшли револьвер, той добродій хотів роззброїти нашу стійку на Валах. Той стріляв з вікна...

— А той? — запитав Кравич, глянувши, на русявого хлопчика, що водив довкола переляканими очима.

— Той? Гляньте! — Десятник витягнув з кишені жмут гектографованих свистків і подав їх Кравичеві.

— Проще пана, я не вінен, — лебедів хлопчина — мене то ktoś всунув до кешені...

Кравич кинув оком на свистки — проклямації до опору й збройного виступу проти «наїздників». Скривився. Його блакитні очі зайшли мрякою:

— Значить, ми наїзники, варвари й дикуни, для яких нема нічого святого... Наїзники... Махнув рукою, стежа увійшла в пільму ратушевої брами.

Кравич постояв хвилину перед брамою. Уже повернувся, щоби скочити до команданта ратуша сотника Мартиненка, коли на розі ринку з'явилася нова стежа, з іще більшим гуртом арештантів. Виждав, поки не зблизилися. Вістун, що проводив стежі, витягнувся перед Кравичем і зарепортував:

— Доношу слухняно, пане четар, що ця банда пробувала роззброїти нашу стійку біля костела св. Анни. Вибігли з костела й гурмою напали на наших двох лядштурмістів. Одного приголомшили кастетом. Другий відборонився прикладом. Ми надбігли в пору й вловили всіх.

— Найшли що біля них? — запитав нахмарений Кравич.

— Револьвери, кастети й паприку...

— Дамо ми вам паприки! — погрозив котрийсь зі стежі.

Кравич махнув рукою, стежа увійшла в ратуш. Через хвилину побачив Кравич, як двох стрільців провадило до ратуша якогось старшого добродія.

— Арештований?

— Ні, пане четар, — відповів один з стрільців. — Цей пан був у Народньому Домі й дістав перепустку до вас.

— Чим можу служити? — звернувся Кравич до старшого добродія.

— Позвольте, що представляюся, — почав старший добродій і простягнув Кравичеві руку. — Я є директор міського архіву та всіх міських збірок і музеїв.

— Дуже мені приємно вас особисто пізнати. Знаю ваше прізвище з праць по історії Львова...

— Хиба ви цікавитеся старовиною? — здивувався гість.

— Цікавлюся. Зрештою, це що ви називаєте старовиною, не викликає в нас вражіння запорошеної архівістики. Бо може ви, пане директоре, пишучи трицять літ тому ваш «Княжий Львів», не мали того на думці, але ця книжка була між іншими одним з побудів нашого сьогоднішнього пориву.

— Так, я справді не мав цього на думці...

— Очевидно, але чим я вам можу сьогодні служити.

— А ви хотілиб мені віддячити за книжку, яка вам придалася для того, про що я не думав?

— З щирого серця, пане директоре.

— Тоді, будь ласка, подбайте про те, щоби міські архіви, бібліотеки та музеї були як слід забезпечені перед грабіжжю, огнем чи іншим лихом. Я апелюю до вас, як до культурної людини.

Кравич усміхнувся:

— Це все?

— Це дуже багато. Я розумію, що в такий момент не всякому вміщається в голові журба про такі справи.

— Пане директоре. Зівсім непотрібно ви турбувалися й наражувалися на можливі неприємности. Усі ваші збірки та бібліотеки забезпечені. Біля дверей кожної установи стоїть варта так само, як біля державних кас та банків. Коли цікаві, то прошу зі мною. — І Кравич повів старого архівіста здовж коридору, на якого

глухому кінці причаїлися двері, до міського архіву. Відтак перейшли до музею, вміщеного в стилевій палаті Корнякта. Директор не міг укрити свого задоволення й подиву для нежданої печальності, з якою українська армія потрактувала неукраїнські, на його думку, культурні скарбниці.

— Пане четар! Вибачте, але я не сподівався чогось подібного. З приємністю мушу признати, що я мав куди гірше уявлення про армію, яка, будь-що-будь, підступом опанувала Львів...

Кривавич щиро засміявся:

— Підступом? У воєнному ремеслі підступ не є ні трохи менше лицарським засобом боротьби, аніж отвертий наступ від чола. Зрештою, ми не поспробуємо навіть підступу для опанування, скажім, Кракова.

— А Львів, хіба українське місто?

— Покищо ні. Покищо це чужинецький острів серед українського моря. Але він буде українським так само, як польським став німецький Краків, як польським стане шкоро чи пізніше засмічений німецькими купцями, промисловцями й урядовцями — Познань.

— Вибачте, пане четар — ніби пригадав собі директор, — але я забираю вам дорогий час. Ще раз дякую вам за уважливість для збірок й прошу на далі не уставати в печальності. Бо війна — війною, а культура, культурою.

— Війна? Я думаю, що війна скінчена — закінчив її Вільзон своїми чотирнадцятьма тезами.

— Смійтеся з того, пане четар. Зле з вами, коли для вас війна скінчена. Для нас, для поляків на Червоній Русі, вона щойно почалася з хвилиною, коли ваші війська зайняли Львів.

— Справді? То ви, признаючи одну з вільзонівських тез про кінченість створення незалежної Польщі, не признаєте рівночасно тези про самоозначення народів?

— Молодий добродію! — усміхнувся старий дирек-

тор. — Кожна теорія й усяка ідея є настільки добра, наскільки для когось вигідна й приємлива. Теза про самоозначення народів, для якої миб мусіли зрезигнувати з Львова, для нас неприємлива.

— Неприємлива?

— Нема такого поляка, якийби, будучи при здорових змислах, підписав вам акт резигнації з Львова.

— Значить — війна!

— Війна! Аж до побідного кінця.

— Так говорили німці...

— Не думайте, що вони зле говорили. Їх упадок і конечністю подиктована капітуляція на фронтах так само хвилева як, вибачте за щирість, ваш сьогоднішній успіх.

— Справді?

— Захопити владу над Львовом, це безсумнівний успіх. Вам це вдалося, але вам не вдасться його втримати.

— Це вже побачимо.

— Так, але я справді розбалакався, як за добрих часів. Дуже вам дякую і прошу не забувати про збір-ки. Таж це мої діти.

— Позвольте, що випроваджу вас поза межі стійок.

Кравич пустив директора правим боком. Прово-жав його мовчки, наглядно збентежений. По дорозі стрі-чали стежі з арештантами. Переважала молодь. Кравич пробував не звертати на них уваги, але директор лю-стрував очима одну стежу за другою. Дехто з арештан-тів кланявся йому. Врешті не видержав:

— Пане четар! Таж сьогодні щойно перший день вашої влади над Львовом. А дивіть, скільки нашої пал-кої молоді виловлюють ваші стежі. А хіба ви думаете, що зможете вилапати всіх? Таж попадають вам у руки здебільша недотепи. Ті, які вам, нині-завтра, загрозять, ті ховаються, а коли виступлять, то з аргументами, про-

ти яких вільзонівські тези є тільки мріями відрубаної голови.

— Прощавайте!

Кривавич завернув. Пригадав собі щось і побіг до ратуша. На подвірю кишіло вже від арештантів. Спочив на гору, до сотника Мартиненка. Постукав у двері й увійшов. Мартиненко підписував службові листки для відтинку.

— Що нового?

— Нічого нового, все в порядку.

— В порядку? Не дуже. Пів твоєї сотні записалося до рапорту.

— Чого?

— Хочуть плащів і чобіт.

— А є?

— Може дещо знайдеться.

— А якже вони сюди босі прийшли?

— Старший десятник мельдує, що майже в цілої сотні подерті чоботи й плащі.

— Трудно, як є треба дати. Листопад не липень. Холодно.

— А їсти є що?

— То вже найменше.

— Чи не завважуєш, що противник готується до виступу? Ті маси арештованих з оружжам у руці не врожать нічого доброго.

— Дивно булоби, якби вони не пробували протиставитися. Але ми не сміємо допустити до виступу. Мусимо їх переконати, що кожна спроба з гори засуджена на невдачу.

— Як?

— Мусимо бути жовнірами не тільки на словах. Перш за все взяти закладників. Позатим на правду роззброїти населення. Не потребуємо бути жорстокими, щоби бути строгими. Чи ти не завважуєш, що львівські

батьярйки насміхаються з нас, провокують? Треба вціпити їм почуття авторитету для нашої армії.

— І так називають нас варварами.

— Не шкодить. Варварів бояться. Якийсь час можемо грати неприємну ролю варварів.

Та що ти зробиш, коли шеф штабу, не має пильнішої роботи, як видавати перепустки для цивілів...

— Шеф штабу... — і Мартиненко махнув рукою. — Я вже три години штурмую до Народнього Дому за диспозиціями й не можу добитися нічого, бо...

— Не наше діло критикувати начальство. Наше діло слухати.

— Але чому ж не приказують?

Здобули Львів, пообсідали будинки, мов спізнені мухи й ждемо, поки противник не прийде до себе.

— Виждім, вони теж люде. Вони так само »того не брали«, як ми.

— Виходить, що треба робити на власну руку. Поки діждешся приказу, може бути запізно. Слухай!

— Приказ!

— Візьми кільканацять хлопців на авто й поїдь на товаровий двірець. Там крісів, револьверів, скорострілів, амуніції до чортового батька! Наладуй, скільки можеш, на авто, щоб хоч наші хлопці не бідували без того, що найпотрібніше.

— Приказ!

— Але вважай по дорозі! Особливо коло костела Єлисавети.

— Приказ!

Крвавич засалютував, повернувся на п'яті й збіг до своєї сотні. Ріжношерста сотня куняла попід стіни сесійної магістрацької салі. Дижурний підстаршина крикнув »Позір«, але не всякий зірвався на рівні ноги. Дехто окутував ноги в онучі з червоного сукна, що було на сесійному, магістрацькому столі. Крвавич завважив це, але змовчав.

— Десятник!

— Приказ!

— Вибрати чотирнацять фашаків — поїдуть зі мною
автом по амуніцію.

— Приказ!

Через хвилину чотирнацять фашаків усакувало, на
випередки до вантажного авта.

— Готово? Ідемо!

Цивільний шофер-поляк рушив з місця.

IV. СТРИЧА.

Місто, яке до полудня сновигалося по вулицях, тепер було, мов вимерле. Того, що побачило ранком, протерши очі з просоння, воно не ждало й від несподіванки, навіть не злякалося. Синьо-жовті прапори на ратуші, стійки жовнірів з синьо-жовтими кокардами на шапках, українська команда й вантажні авта з патрулями, все те було якесь таке дивне, а хоч насторожене багнетами й обставлене скорострілами, здавалося таке невинне й добродушне, що радше подавало на принагідну парад, аніж на те, чим справді було. Мало хто з чужої публіки відчув, з першого разу, що сталося щось виїмково важне й поважне.

Старша, сановита добродійка, виходючи по «сумі» з катедри, підійшла до озброєної від стіп до голови стійки на Капітульній Площі й запитала з розброюючою добродушністю:

— Пшепрашам, цо сен то стало? — і показала пальцем на ратушеву вежу.

— Україна, прошу пані! — відповів радісно, але теж неменче добродушно запитаний жовнір.

— Україна? — Цо пан не муві? А я цодзень читам газети і нігдим о тем не читала... Дзенькує пану. — Хитнула чемно головою й відійшла дивуючись, як то могло у Львові статися щось, про що вона ні разу не читала

в часописах. Може по дорозі, а може щойно дома усвідомила собі шановна матрона, що саме зайшло.

На другому місці якийсь старший добродій підійшов до стійкового й запитав:

— Жечивісце панове заєнілі Львув?

— Як бачите, — відповів сановито жовнір.

— Я то давно мувілем, же до того пшийсьць мусі. Кажди тераз хце свего, кажди сен за своє упоміна.

А подумавши хвильку додав той сам добродій:

— Проше пана, то може билоби і лепей, як би ви себе тен Львув взелі по добрему, о так якось полюбовне залатвілі справе. Але трудно? Насі може би не далі, а ви себе шах-мах забралі і баста. То бардзо ладне. По жолнерску! Я кохам жолнежи сам кедись служилям. Пшепрашам. — І пішов.

Один добродій зловив якогось молоденького старшину за руку, тряс нею й говорив.

— Гратулюе! Гратулюе! То розуме, так се піше гісторіен!

Четвертий зламав якогось знайомого українця з міліції й говорив до нього ломаною українщиною:

— Сусідо! Та чи я не казав, що наша таки візьме?

— Яка наша? — дивувався »сусід«. — Таж ви поляк!

— Який там поляк? Дідо мій був ксьондзом в Городку, а тато хоч казав, що поляк, то святкував і польські і українські свята. Говорилося в нас по польськи, але душа була своя, українська, як то давніше казали — руська.

— А тепер яка буде? — посміхався »сусід«.

— Ну якаж має бути?

А вже найкраще то було з жидами. Вони, то до одного прикинулися ряними українськими патріотами й відгрожувалися полякам кули грізніше, аніж найбільші гадамацькі запеки. Так було до полудня. Але з полудня, місто наче опамяталося. Хто його знає чи само від себе, чи від тих летючок, що сотнями розбрилися

по пивницях та піддахах, але пополудні воно наче причаїлося й готовилося до скоку.

Вантажне авто Кравича дудніло порожніми вулицями. Лиш тут і там майоріла силвета стійкового, що не довіряючи міським мурам, ставав від них подальше...

Минули почту. Біля костела Магдалини розігнали якийсь підозрілий гурток. Наближуючися до костела Єлисавети, Кравич подвоїв чуйність. Висунувся наперед авта й пронизуючи очима вулицю, від пивничних стіп до криш, не проминав незаваженим нікого й нічого. Але скрізь панувала тиша й позірний спокій.

Нараз, перед самим костелом, вирвався невідомо відкіля обідраний хлопчисько. Ніби пробігаючи для чогось поперек вулиці, зашпортався й упав тутже перед автом. Шофер стримав машину рвучким поворотом керми. Усі в авті хитнулися й подалися в перід. Декому від несподіваної зупинки випав кріс із рук. Невідомо відкіля грянув стріл. За ним, мов сполохані птахи злопотіли другі — один, другий, третій. Хтось на авті зойкнув й звалився на підлогу. Кравич повернувся лицем до своїх і скомандував:

— Стріляй! — На всі чотири сторони авта направилені кріси, блиснули вогнем і сухо стріскотіли. Тимчасом авто не рухалося з місця...

— Їдь, чортів сину! — крикнув Кравич і стусонув шофера кулаком у спину, шофер припав головою до керми, але не рухався.

— Що? Вбитий? — не встиг подумати Кравич, як з каменичних брам почали виповзати люде з крісами.

— Долів!

— Усі в авті припали до підлоги й найшовши пристріл, пафкали в сторону наближаючихся постатей. Порожня вулиця шуміла тріскучим відгомонам крісової пальби

Постаті розскочилися по брамах. Одна з них впала горілиць посередині вулиці й не ворушилася з місця.

Ще один і другий стріл з брам, ще хвиля пальби зі сполоханого авта й нарешті все затихло. Кржавич пере-скочив через стінку до шофера, сів біля нього й готов був узяти керму в руки, коли шофер підняв голову. На обличчю в нього малювався смертельний переляк.

— Ідь!

— Пане! Таж я мало смерти не пожив!

— Ідь, а то! — і Кржавич добув револьвер. Авто рушило з місця.

— Куди їхати?

— На двірець! — строго й приказуюче відповів Кржавич, а повертаючись до своїх в авті, запитав через стінку: Що з раненим?

— Рана в груді. Ледви чи доїдемо з живим на місце, — відповів хтось з авта.

— Чотирьох най сторожить на всіх чотирох кінцях авта! Хто вміє, хай перевеже раненого! Решта поховати голови!

Авто їхало, добуваючи з себе всіх сил.

— Гурра! — розляглося на розі Копиткового.

— Гурра! — відповіли жовніри в авті.

Нежданий переполох улягся з хвилиною, коли свої наткнулися на своїх. Завернули на товаровий двірець. Авто спинилося. Хлопці почали вискакувати з авта.

— Занести раненого під дах, зараз прийду до нього, — сказав Кржавич і побіг зголоситися до команданта двірця, сотника Полянич.

— Здорові були пане сотнику!

— Здорові! Що чувати?

— Нічого нового, все в порядку, якби... не батяри, що напали на мене біля костела й ранили мені одного стрільця.

— Так? — Здивувався сотник Полянич. — Вже починається.

— Починається. Вони свого не дарують.

— Ми дарунків не приймаємо, а те, що нам нале-

житись зуміємо взяти. — І сотник Поляннич ударив рукою по револьвері. — На мою думку, за слабо наші обсадили двірець. Коли вже не на випадок збройного виступу противника, то хочби для охорони перед вуличною голотою, що пронюхавши гарячий момент, грабить, що попаде.

— Щож зверніться до штабу за допомогою, я дуже радо прийду до вас зі своєю сотнею.

— Хіба ви маєте сотню?

— Сотня не сотня, але в наших умовах це — курінь!

— Глядіть, щоб до вечора не осталася чета з того вашого куріня.

— Що ви говорите?

— Те що чуєте. Правда, в мене здебільша лянштурма. Але мої герої, перемаширувавшись ніччю по місті, почули себе такі перетомлені службою Батьківщині, що як тільки вифасували в полудне нові плащі й черевики, то розтанули до половини. Залишилися тільки молоді фашаки, яким не спішно до дому. Але й з них дехто за старими зиркає. Ради Бога, не давайте своїм дядькам нових черевиків ані плащів!

Кравич понурился.

— Нема чого сумувати й нема чому дивуватися. Добро, що ми хоч тими дядьками заняли Львів. Тримати його прийдеться ким іншим.

— Коби хоч Стрільці прийшли ще занім лянштурма цілком розлізеться. Але пане сотнику, позвольте, що занім вам батяри розкрадуть магазини, я вас трохи пограбую. Маю приказ від сотника Мартиненка набрати на авто амуніції і зброї скільки влізе.

— З охотою, прошу. Тут справді скарби. Тільки мої дядьки радше за хлібом і кавою питають аніж за амуніцією. Беріть на здоровля! — І сотник Поляннич повів Кравича до магазинів.

Тут справді лежали скарби. Новенькі, наче з голки скоростріли, цілі галерії новісенських манліхерів, непро-

глядні паки штаерів, скрині з амуніцією. Крвавич добув крайди й почав значити, що його хлопці мали забрати на авто. Скінчив роботу по хвилі і щойно, як хлопці почали навипередки виносити свої скарби на авто, пригадав собі раненого.

— Що з нашим мародом?

— Перевязали, як могли. На хвилинку прочунявся й просив води. Потім знову втратив притомність.

— Зле. Де він?

— Прошу, — сказав стрілець і показав рукою в одні двері магазину.

Увійшли. Тутже, поблизу порога напів лежав, напів сидів, спертій на колінах товариша, ранений стрілець. Крвавич глянув співчуваюче на нього. Глянув і наче щось неймовірно неждане промайнуло по його обличчю. Провів рукою по чолі й нахилився над раненим. Перед ним лежав ледви кільканацятилітній хлопчина. Бліде мов простирало обличчя, було обрамоване чорними, мов гебан кучерями. Сині уста, хоча заціплені від болю, були якось так майстерно, не по хлопячому різьблені. Руки, хоч заялозені від кріса, дрібні й прозорі, мов у паночки. Якийсь дивний неспокій огорнув Крвавича на вид цього прекрасного хлопчика.

Узяв його за руку. Живчик бив, хоч слабо.

— Що з ним робити? — повернувся до сотника Полянча.

— Так чи сяк залишити його тут неможна. Попробуйте взяти його на авто.

Крвавич підійшов до хлопців.

— Хлопці а що якби ми взяли нашого товариша й отак, на колінах, завезли до ратуша?

— Нічого, можна — обізвався якийсь. — Тільки треба поволи їхати, щоб не перетрясти. А втім, хто його знає, може по дорозі знов що трапиться?

— Трудно, то трапиться. Тут його, на клопіт пану сотникові, не залишимо,

— Хіба не будуть на двірці шпиталю розводити — докинув ще якийсь.

Обережно, наче дитину, підняли раненого й винесли на авто: шістьох стрільців сіло на амуніційних скринках, один проти другого, й узяло на коліна раненого товариша. Під голову поклали йому плащі. Кравич витягнув револьвер, опер кріс на холодільні й перекинувшись словом з десятником у авті, крикнув шоферові:

— Ідь!

— Гурра! — крикнули посоловілі хлопці сотника Полянича.

— Гурра! — відповіли хлопці Кравича й рушили в дорогу.

Іхали поволі. Скрізь, де тільки прочували щонебудь підозрілого, готувалися до належного відпору. Але по вулицях панувала тиша. Ніхто не посмів вихилитися поза браму, ніхто не зважувався заступити автові дорогу. Авто дудніло й по вулицях нісся його глухий гомін, мов по домовині.

Уже зівсім звечоріло, коли четар Кравич приїхав перед ратуш. Подбав, щоби раненого хлопчину уважливо знесли з авта, ще раз глянув на його мертвецьки бліде обличчя й велів повідомити себе, якщо ранений поверне до свідомости. Запитав того й другого стрільця, що це за хлопчина, але ніхто не вмів йому нічого певного сказати. В армії, яка, щойно сьогодні в ночі зібралася, ділянка знайомостей була найслабше зроблена.

Хлопці випаковували амуніцію, Кравич пішов до сотника Мартиненка.

— А, здоров! Думав, що з тобою крухо.

— Чому?

— Мав звідомлення, що тебе перестріли на Саліги.

— Перестріли.

— Ну і як?

— Нічого. Ми мали одного раненого, вони одного, мабуть убитого.

— А як там сотник Полянич?

Радив нам, аби нашії лянштурмі не давати нових черевиків і плащів.

— Вже зміркував, що це небезпечно.

— Зміркував. Та то й справді совісно мучити тих дядьків по стежах та стійках і наражувати їх життя, яке, вони, мов скарб зберегли до кінця війни...

— Хиба це кінець війни?

— Для нас це початок, але для них кінець. Вони пішли за нами, бо ми їм казали, що мусимо зайняти Львів, щоби не покрити соромом себе і своїх дітей. Вони пішли, зайняли, а тепер усім своїм виглядом і настроєм просять, щоби їх злюзували інші, молодші. Я думаю, що того, чого вони доконали доволі з них.

— Поки нема свіжих, мусять ще помучитися. Трудно. Куриш?

— Дякую.

Крвавич і сотник Мартиненко затаглися димом. Якраз минала доба, відколи їхні нерви не виходили зі стану безупинного напруження. Поневолі перетомлене тіло вимагало свого. Звісна річ, чоловік не залізо.

— Знаєш, — перебив довшу мовчанку Крвавич, — отой мій ранений хлопчина чогось не сходить мені з думки. Бачив уже стільки трупів довкола себе, стільки поборатимів поховав власними руками, але бліде обличчя того хлопчика зробило на мене вражіння.

— Буває, — сказав сотник Мартиненко оттак собі.

— Нема ніяких особливих диспозицій?

— Покищо нема. Насилу добився п'ятихвилинної розмови з начальником штабу.

— Ну й що?

— Нічого. Казав, що хвилево все в порядку. Поки нема зорганізованого виступу, ліквідувати інциденти в

межах відтинкової юрисдикції. Позатим берегти запаси й бути готовим на кожний заклик.

— А не сказано, як недопустити до зорганізованого виступу?

— Не сказано. Кожен на свою руку й своїм вояцьким промислом.

— Отаманищина...

— Щось у тому роді.

— Вибач, але поки ще нема нічого пильного, я погляну до мого раненого хлопчика.

— Будь ласка.

Крвавич кинув недокурка й поклонившись сотникові, побіг у низ сходами до лічниці в партерових кімнатах ратуша.

По кутках, по сходах, по віконних лавах кунали потомлені й до краю перенервовані лянштурмісти. Здебільша не звертали уваги на старшину, що проходив попри них. Рідко котрий пробував витягнутися, отрясаючи з себе журбу і перевтому.

Крвавич отворив двері до кімнати, в якій, на швидку руку, влаштовано лязарет. Проти нього вийшов у білому халаті хорунжий-санітар, з характеристичним, семітським обличчям :

— Хорунжий Кнобель.

— Четар Крвавич. Ви завідуєте нашим лязаретом ?

— Так. Сам зголосився до служби.

— Це гарно, це дуже гарно, пане товаришу. Замало жидів розуміє, на якій вони землі живуть.

— Я, без політики. Я, просто з почуття гуманности. Мій фах далекий від політики.

— Певно, що так, очевидно. Але мені, всеж таки цікаво, на яку карту поставлять вашні коннаціонали ?

— На яку ? Оскільки орієнтуюся, на жадну.

— Хиба ?

— Наше діло з боку. Ми тут непрошені гості й нам немає другого виходу, поза неутральністю.

— То зле. Колиб ви заявилися за нами, колиб нас чинно підтримали, малиб колись право на вдячність. Довг затягнений українським народом, напевно повернувсяб вам з процентом.

— Певно, мої земляки нічого так не люблять, як проценти. Алеж зрозумійте, що тут за велике ризико...

— Значить, ви не вірите в наш успіх?

— Чому не віримо? Віримо, але ангажуватися по тім чи другим боці...

— А чи не думаєте ви, що неутральність в таких випадках куди ризиковніша?

— Чому не думаю? Думаю, що нас битимуть одні й другі, алеж неутральність лежить, так би сказати в нашій крові.

— Побачимо, чи ви на цьому добре вийдете.

— Я особисто, як бачите, зголосився до вас. Думаю, що це зробив не я один так само, як найдуться жиди, що зголосяться на службу до вашого противника. Це особиста справа кожного з нас. Але загально, жиди як цілість збережуть неутральність.

— Ну, годі. А як там у вас з хорими?

— Нічого, добре. Кого можна перев'язуємо й відсилаємо до шпиталю.

— А що там робить молоденький стрільчик, ранений в груди?

— Стрільчик? — Хорунжий Кнобель таємничо усміхнувся.

— Чого ви посміхаєтеся?

— Бо я розумію ваше зацікавлення тим... »стрільчиком«.

— Якто?

— Нічого, той стрільчик буде жити.

Він якось значуче вимовляв те »стрільчик«.

— Богу дякувати.

— Це ваш стрільчик, пане четар?

— Так, з моєї сотні.

— Але я вас питаю, вибачте, чи це ваш.

— Не розумію.

— Я бачу, що ви нервуєтеся. Вибачте за недискрецію, я вже не буду нічого питати.

— При чому тут недискреція?

Хорунжий Кнобель дивився хвилинку на Кравича.

— Ваш стрільчик буде жити. Рана болюча й напевне не останеться без наслідків, але жити буде.

— Деж він?

— В шпиталі.

— Можнаб до нього навідатися?

— Коли маєте час і охоту, можна. — А по хвилі, дивлючися пронизливо на Кравича, додав санітар Кнобель:

— Питайте на жіночому відділі. — Кравич наче не дочув і вирячив очі на Кнобеля.

— На жіночому відділі. Бож це, оскільки вам відомо, не стрільчик, це...

— Що?

— Це молоденька амазонка.

Кравич не видержав. Попрощався з Кнобелем чи ні, сам не знав. В одній хвилині був на першому поверсі й станув схвильований перед сотником Мартиненком.

— Що тобі? Чого ти так поблід?

Кравич пробував себе опанувати:

— Нічого, перемучений. Маєш для мене якісь диспозиції?

— Хвилено, ніяких.

— То гарно. Може дозволиш, що я на годину-півтори вийду на місто.

— Сам підеш?

— Сам.

— Роздай службу і йди.

— Приказ! — Стукнув зап'ятками й побіг до своєї сотні. Там уже ждав на нього старший десятник

з рапортом : шіснацять »дядьків« просило плащів, два-нацять нових черевиків, десятиох просило... відпустки.

— А кіса, вам нікому не бракує ?

Усі мовчали.

— Пане десятнику ! Посписуйте їхні болі, може завтра полагодимо.

Рознервований до краю роздав службу й вибіг з ратуша.

Ніч лягла над вулицями Львова. Зрідка блимали підсліпуваті, газові ліхтарні. Минаючи стійки, біг Кравич до шпиталю. З трудом допитався до хірургічного відділу. Представився незнайомому лікареві. В останній хвилині переконався, що сам не знає, кого йому треба : Віра, так, але яке її прізвище ? І чи справді вона зветься Віра ? А може це не вона, може це йому тільки так видалося ?

— Пане докторе ! Тут у вас є молоденький стрільчик, то є не стрільчик, стрілkinя...

— Так, перед хвилию ми вийняли її кулю.

— Що з нею ? Можна її побачити ?

— Виключене. Може завтра...

— Не знаєте, часом, як вона зветься ?

— Зілинська.

— А на імя ?

— Віра. Але що з вами ?

Лікар підхопив Кравича, що мало не звалився на кам'яну долівку. Звідусіль несло задухою газу і йодоформу.

— Нічого, вибачте. Значить завтра можна буде її побачити ?

— Думаю.

Кравич зібрав усі сили, випрямився й розпрощавшись з лікарем, вийшов з шпитального вестібюлю. Якийсь час ішов мовчки. Щойно на скруті заговорив сам до себе :

— Значить, це вона. Обіцяла прийти в момент,

коли наші туги вбиратимуть на себе тіло...

А по хвилині, наче докоряючи »недобрій Вірці«, говорив Крвавич сам до себе :

— Був такий гарний, такий соняшний ранок. Було свято на людських обличчах і в душах. Був момент, у якому ти обіцяла прийти. Чомуж ти не прийшла, чому зпід маски слідкувала за мною ?

Друга душа Крвавича шарпалася, ридала й простягала руки до Вірки, що вдруге по школярськи його підманула.

— По школярськи ? О ні ! Вірка видержала стрілецький фасон ! Моя кохана, моя єдина Вірка !

Підняв чоло в гору й твердим кроком рушив до ратуша.

V. ВИПРАВА.

Два дні й три ночі змагалася вже вулична завірюха. Вороже місто наставило кіхті й зуби назустріч селу, що наважилося його залити. Мов оси скиглили кулі, мов великопістні калатала торохкотіли скоростріли. Трупн, мов брудні лахи, валялися по вулицях. Гроза повисла над містом. Коліна гнулися, руки падали від перевтоми, в душі вкрадалася, мов гадина, зневіра. В генеральному штабі рух від ранного ранку. Вбігає один вістовий за другим. А що вістка, то грім, що грім, то безрадне розведення р'уками. Молода птаха попала в клітку з холодних, зрадливих мурів.

— Голошу слухняно, пане отамане, що Дім Техніків і школа Сенкевича озброєні по зуби. Коли їх негайно не зліквідуємо, мережа ворожих редут поширяться на цілу західню полосу Львова...

— Голошу слухняно, що школа Кордецького обсаджена ворожими частинами... Противник збирає сили й леда хвиля виступить.

— Прізвище ?

— Голошу, що на Академічній Площі впав наш стрілець з рук цивіля.

— На Академічній вулиці вбило двох цивілів нашого міліціанта.

— На Зеленій вулиці напали цивілі на нашу стежу. Двох убили, одного ранили. Напасники втекли з крісами вбитих і ранених.

— Панове, — вбігає якийсь цивільний громадянин — чи ви знаєте, що польське населення купує масово зброю й амуніцію в склепах, яких не обставлено стійками?

— Ради Бога! — кричить другий — з монастиря Кармелітів стріляють! Монахам доставив зброю фельдфебель з «вісімдесятки!».

— Перетрусити монастир! — завважив якийсь старшина.

— Що? — обурився русявий отаман з високим чолом і глибокими блакитними очима. — Монастир, екстериторіяльна полоса. Годі жовнірам вдиратися поза монастирські мури!

— Голошу послухно, пане отамане, що на Жовківському бере зброю й амуніцію всякий, що тільки припне собі синьо-жовту кокарду.

— Щож порадимо? — розводить руками отаман.

— Нагнав би я тих міліціонерів до сто чортів! — обзивається якийсь старшина — більше з них шкоди, аніж користи. Самі себе повистрілюють!

— Якжеж без міліції?

— Голошу слухняно, що трамваєва реміза зайнята частинами противника.

— Вантажне авто, шіснають стрільців два скоростріли!

— То розумію, — сказав якийсь молодий хорунжий і висунувшись наперед зголосив: Голошу слухняно, що я готов обняти команду над авто.

— Панасенко!

— В дорогу !

— Приказ ! — цокнув зап'ятками й зник за дверми.
За хвилину наспіла вістка, що реміза відбита.

— Пане хорунжий — говорив полушепотом до Панасенка старший десятник Толох — ми не витримаємо...

— Мусимо.

— Не витримаємо ! Хайби вони вийшли з нами в поле, хайби зм'ялися з нами по людськи, око в око.

— Трудно.

— А то, не знаєш куди стріляти, відкіля берегтися.

— Їхня ситуація не краща.

— Алеж вони тут у себе дома, сякий-такий бахур знає кожен заулочок, кожен закамарок. Ми їх до суду-віку не виполошимо з їхніх нор.

— Мусимо, товаришу Толох. Розумієте ? Мусимо !

— Коби хоч яка арматка на пострах, а то пахаємо тими манліхерами й тільки воробців полохаємо.

— В Сокільниках є артилерія — докинув Холевка.

— В Сокільниках ? — ожив хорунжий Панасенко.
— Треба поїхати й забрати. Що то багато думати ?

Ходім ! Пане Салаяк, зареквіруйте зі штабу два авта !

— Зроблено ! — крикнув Салаяк і побіг з Холевкою до Народнього Дому.

За хвилину дудніло два авта, навантажені стрільцями запасної сотні. Їхали вулицями, про які знали, що в них ще не всадився противник. Без пригоди доїхали до Стрийської. З трудом спиналося авто по стрімкому склоні вулиці.

— Обережно попри парк ! — насторожив своїх Панасенко.

— Обережно ! — скомандував у своєму авті старший десятник Толох.

Авто їхало чимраз поволіше. Нараз, на самому закруті вулиці, біля парку, зторохкотили кріси. Авта відповіли сальною, наосліп. Шофери рознуздали мотори. Проскочили!

— От чортові діти! — заляв старший десятник Толох, обтираючи спітніле чоло.

— Нічого, наша перша прогулька за місто, — сказав хтось у авті.

— А яб, усею силою вийшов за місто й так би їх стиснув, що водиб просили.

Авта шуміли стрийським гостинцем, наближуючись до Соکیلник. Крісовий лай міста долітав сюди глухим відгомоном.

Попри гостинець паслися коні, розпущені з покинутого, кінського шпиталю.

— От марнується худобина — завважив Холевка, в якому тьохнуло серце супровітованого кавалериста.

— Та нащо нам коні здалися? — махнув хтось байдуже рукою.

— Скорше чи пізніше придадуться. Що мені за армія, без кавалерії? — боронив свого становища Холевка.

— Кіньми Львова не злякаєш. Дві-три добрі гармати, ото діло!

Перед автами замайоріли Соکیلники.

— Хлопці, обережно! Це польська колонія! — крикнув з першого авта хорунжий Панасенко.

Авта звільнили хід. Хорунжий і з ним кількох зіскочило, й узявши кріси в руки, розвинули малу розстрільну. Поволі позіскакувала решта з авт. Залишилися тільки шофери та їхні сторожі-хоронителі.

— Долів! — скомандував хорунжий Панасенко.

Розстрільна припала до землі, займаючи полукругом гостинець, й рови по обох боках.

— Дзяв — дзяв! — заскавуліло кілька крісових куль з боку Соکیلник. Одна куля вдарила в холодільню

першого авта. Друга попала в шофера, що з зойком упав з авта на гостинець. Конвоєнти й шофер другого авта зіскочили в рів.

— Вперед!

Розстрільна підірвалася й побігла кільканацять кроків вперед.

— Долів! Огня!

Грянула сальва з кільканацяти крісів. У відповідь на ню заскавулів новий рій куль з боку Соکیلник. Старший десятник Толох приник лицем до гостинця. Зпід його шапки джюріла кров. Холевка прискочив до нього. Вхопив за руку. Рука безладно опала.

— Вперед!

Розстрільна підірвалася знову, залишаючи раненого підстаршину на гостинці і шофера в рові. Хорунжий Панасенко оглянувся й зустрівшись з поглядом Холевки, запитав:

— Що з ним?

— Готов! — махнув рукою Холевка й крутнув головою, над якою дзявкнула куля.

— Гурра! — крикнув з цілої сили Панасенко й зірвався бігти в напрямі Соکیلник.

— Гурра! — повторили хлопці й, мов вихор перли на село.

З гандгранатами в руках допали перших хат. Крісова пальба в селі замовкла. Село причаїлося. В бік від села бовваніли пустою артилерійські бараки. Хорунжий Панасенко розділив свої сили. П'ятох стрільців з Холевкою, залишив під селом. З рештою побіг до бараків. Та не впів іще допасти першого бараку, коли крісова пальба з Соکیلник почалася наново. Рівночасно до авт на гостинці підповзла якась розстрільна. Вістун Холевка спрямував туди дула своїх крісів. Але достріл був поганий. Перешкаджали кулі, що свистіли з Соکیلник. Жаліючи дорогої амуніції, Холевка припинив пальбу. Так і видно було, що леда-

хвиля доведеться хлопцям промощувати собі відворот гандгранатами. Холевка бачив, як до авт на гостинці підбігли люде з крісами. Перше стояло на місці, але друге стрепенулося, подалося взад і рушило в напрямі села. Озброєні люде вскакували в нього на ходу. За хвилю грянула з авта сальва в сторону бараків. Рівночасно зпоміж бараків почулися вибухи ручних гранат. Холевка зрозумів, що ситуація безвиглядна. Коби хоч вирватися з життям. Про армати не було мови. Глянув у сторону бараків. Бачив, як по одному вискакували з них стрільці Панасенка й кидаючи гранатами наосліп, бігли що сили в північно-західньому напрямі. Спотикалися, падали й зривалися та бігли далі. Двох не піднялося. Холевка зрозумів, що опинився сам з п'ятьма стрільцями, що до решти потратили голови.

— Хлопці! Нема що! Гандгранати в руки й за мною! Я знаю тут кожну стежку.

Хлопці відчепили слухняно гранати від поясів. Холевка забув на свою хору ногу й мов хлопчик біг попереду всіх. Кулі свистіли високо понад ними. Вони бігли яром і не спинилися скорше поки не допали Вулецьких горбків. Щойно тут Холевка оглянувся. За ним бігло чотирьох хлопців, одного не стало. Трудно!

— От і здорово тікали! — силувався на гумор Холевка. Хлопці відсапували, понурившись.

— Нема що! Головою муру не проблем. Але ми ще тим клятим Сокільничанам покажемо!

— Вже показали... промовив хтось з п'ятки.

— А ти, брате, хіба на війні не був? Я був тільки що на манебрах і знаю, що раз ти беш, раз тебе бють. Тим разом нас набили, другим разом набем ми їх.

Але даремно силувався Холевка підбадьорити хлопців. Поспускали голови й самі не знали, чого ждати.

— Отто й ба! З такими, як ви, то радше було війни не зачинати. Жовняр поки живий, мусить смі-

ятися. Наші діди на палях сміялися й ворогам язика показували! Маєте що закурити?

Хтось простягнув Холевці тютюн. Холевка скрутив папіроску й затягнувся димом.

— От, якби так флящинка руму!

Хтось пошпортав у хлібнику й добув фельдфлящу з румом.

— А видите! І рум і тютюн маєте, а фантазії ні трохи! А-ну дай Боже здоров'я!

Холевка попив і пустив баньку довкола. Кожен ковтнув, обтерся й наче повеселів.

— І неправду то казали мадяре, що «нема рум — нема штурм?»

— Справді, якось веселіше. Наче від серця відстало. — Завважив котрийсь з гурту хлопців, що далі стояли, мов бузьки по Спасі.

— А видите, а видите, — радів Холевка.

— Можемо на хвилю присісти й подумати, що робити далі. От ви, пане Саяк вилізьте на горбок і дивіться, чи яка біда не суне. А ми тут порадимося, та якось то буде.

Названий стрілець послухав і видрапався на горбок й розглядався на всі сторони. Решта посідала, а Холевка говорив:

— Панове! Чорт його знає, яка там ситуація в місті. До ратуша чи до Народнього Дому все одно не дібемося. Нам куди ближче на Головний Двірець. Я вас проведу попри місто. Пес нас не побачить, як всовгнемоя на двірець. А там нам уже сотник Полянич подякує. Йтимем, як на порядну патрулю пристало. Гей, товаришу! — кликнув на стрільця, що сторожив на горбку. Стрілець зійшов у низ. — А що там?

— Нічого, все в порядку.

— Ну, позір, ідемо!

Хлопці повставали, стріпалися й поправивши на

собі лаштунки, пішли міровим кроком за Холевкою.

А тимчасом на двірці кипіло, мов у кїтлі. Зв'язок з Начальною Командою зірвався ще вчора. Копиткове обсадили сильні частини противника. Муніції було тільки, що на лік. Ні одної гандгранати, щоби хоч бахнути на пострах.

Вуличне шумовиння залягло товаровий двірець і озброївшися на ньому від стіп до голови, грабило харчеві магазини. Окружена звідусіль залога, голодна й перетомлена не бачила вже іншого виходу з положення, крім утечі. Люде, на яких запалі й готовости до саможертви, ще вчора будував сотник Поляннич, сьогодні погрожували відмовою послуху.

Сотник Поляннич ламав руки з одчаю:

— Позиція втрачена! Найважливіша позиція втрачена!

Ходив по пероні й не знав, чи не краще пустити тобі кулю в лоб, ніж погодитися на відворот з позиції, без якої нема мови про удержання Львова.

На перон заїхала машина з одною льорою. Сотник Поляннич глянув і зжахнувся. Віз був навантажений жовнірами йогож таки залоги, якій проводив старший десятник.

— Що ви робите?

— Ідемо!

— Куди? Хто вам дозволив? Я вас вистріляю, як собак! — І сягнув по револьвер. Кілька голосів на льорі зареготалося:

— Минули ті часи, коли пані офіцери хлопів стріляли!

— Панове, товариші, братя! Опам'ятайтеся, що робите! Леда-хвиля надідуть Стрільці! Опам'ятайтеся!

— благав сотник Поляннич.

— Нема чого опам'ятуватися! Залишили нас на божу волю, без хліба, без муніції... Гинути тут нізачо — ніпощо не маємо охоти. Ідете з нами?

— Я вас вистріляю! — кричав сотник Полянич, весь у гарячці, але тут кілька дужих рамен підхопило його попід сили й ще нім він успів зорєнтуватися, винесли його на льору.

— Готово! — крикнув десятник на льорі, машина стрепенулася й повною парою рушила в напрямі Підзамча.

— Що ви робите? — кричав сотник Полянич, мов божевільний, але свист машини й міровий стукіт коліс приглушив його одчайливий крик.

Майже в тій самій хвилині, з боку від Кульпаркова, вмашерувала на перон стежа. Попереду йшов Холевка. В новому плащі, в нових жовтих ременях, з револьвером при боці, не змахував на простого вістуну. Було в його поставі щось з старого, вислуженого жовніра і щось з старшини. Ішов, службово витягнутий, свідомий своєї командантської гідності. Як не як, а перевів своїх хлопців попри розшалілий скорострілами Львів; без втрат і без пригод. Очіма шукав за командантом двірця. Укладав уже собі в тямці мільдунок і бачив уже задоволене обличчє сотника Полянича.

Але на двірці, крім цивільної бранжі не було нікого. Ніде ні стійки ні сторожі. Невжеж то двірець проголосив нейтральність?

— Хлопці! Підождіть тут, я збігаю до команди.

Хлопці поставали й опустили крісові приклади до землі. За хвилину прибіг Холевка, помітно схвильтований.

— Хлопці! Маємо щастя! Можемо відробити свою соромну втечу зпід Сокільник. Тут повно наших жовнярів. Нема тільки команданта. Напевне виїхав до штабу за наказами, а тимчасом хлопці розскочилися. Та хиба не позволимо, щоби двірець попав у руки противника?

В очах Холевки щось заіскрилося. В серці шев-

ського майстра прокинулося почуття обов'язку й тяжкої відповідальності за позицію, яку невідомо чому залишено на волю божу. Хлопцям, що через цілу дорогу соромилися своєї бабської постави по сутичці під Сокільниками, промовили аргументи Холевки до переконання.

За чверть години найшлося на двірці ще двацять жовнярів, що крім крісів, мали ще охоту й відвагу стати на опущеній позиції. Холевка двоївся й троївся. Не був ніколи командантом, але розставити хлопців з крісами в руках біля вікон і дверей, уложити зміну й рознишпорити десь по закамарках трохи харчів і амуніції, не було для нього штуки.

А коли над вечір, з Копиткового почала підсуватися ворожа розстрільна, Холевка подбав про належне для неї приїдання. З усіх отворів фронтової стіни двірця знявся такий лай крісів, що розстрільна в безладі завернула.

— Не такий чорт страшний! — підбадьорював Холевка хлопців і себе.

Над вечір примандрувала на двірць з заходу валка жовнірів, що сподівалися найти на двірці поїзд, який відвіз би їх до дому.

— До дому? — кричав до них Холевка. — То ви стільки літ мучилися й кервавилися за чуже, щоби тепер, коли ваших крісів потребує батьківщина, думали про дім! О ні! Чесні українські патріоти не дозволять на те, щоби столиця краю залишилася в чужих руках. Хто має Бога в серці, той пристане до нас.

І дивно, багато з тих, що тільки мріяли про поворот до дому, віднаходили Бога в своєму серці й пристали до Холевки.

Ніч проминула спокійно. А коли почало на день благословити, на вулиці проти двірця зявилося авто з білою хоругвою.

— Хлопці! Дивіться — кричав з усіх сил Холевка — піддаються!

Хлопці кинулися до вікна, а Холевка поправляв на собі плащ, щоби, як Бог приказав, зустріти парламентарів.

Авто підїхало й зупинилося перед двірцевим входом. Висіло з нього три особи. Якийсь цивіль та один польський й один український старшина. Холевка виступив з брами й випрямувавшись перед українським старшиною, зарапортував:

— Пане сотнику, командант двірця Холевка доносить слухняно, що нічого нового, все в порядку. Старшина подав йому руку:

— Четар?

— Ні, пане сотнику, вислужений капраль від уланів.

— Гратулюю! — Стиснув Холевці руку й звідомив:

— Команда двірця прийме до відома, що перемир'я поміж українськими й польськими військами продовжене на дальших три години.

— Що? — мало не крикнув Холевка, який не мав зеленого уявлення про яесь перемир'я, але опанувавши себе сказав службово:

— Приказ!

Незнайомий сотник подав йому руку, польський старшина засалютував, цивільний пан уклонився й авто з білою хоругвою відїхало.

Холевка вскочив, на радощах, у двірцеву браму:

— Хлопці! Маємо три години раст! У місті вже три години завішення зброї, а ми тут даром штанами трясемо. Ще три години!

Холевкові хлопці, з яких кожен виконував функції підстаршини, помітно повеселіли. Але від вікон не відходили. На всякий випадок. Холевка нервувався:

— Та що ви, хлопці, мов неживі? Де вас не поставиш, там стоїте, а самі з місця не рушитесь?

Хлопці пробували «рухатися», але якось їм не йшло. Діти села, мов куропатви: прикипали до місця, на якому їх поставили, а раз підірвавшись з нього, гнали в панічному переляку наосліп.

Холевка, тимчасом, не дармував. Мишкував по цілому двірці за амуніцією. Помагали йому цивілі і «гаймкерери». Носили за ним фершляги, залазили в кожний кут і спиналися по залізних бантах магазинів, піддобрюючися «панові командантові», що може таки змилується й «випустить» їм поїзд. Але Холевка не мав ніякого відношення до поїздів. Йому, коби гора фершлягів, бо ось три години не вік, а двірць мусить бути наш! Бо якжеж дістануться до Львова Січові Стрільці, що їх ось-ось невидно. А як приїдуть Усуси, то Холевка подякує за команду й піде по місті шукати Маріанка, що десь певне на шпіона подався. О, недочекане його! Тількиб він йому попався в руки!

Не минуло три години, як з Копиткового дали знати, що перемир'я продовжене до завтра, до другої години в полудне.

Тим разом Холевка покрутив носом:

— Щось то не тее... Або най здаються, або най бються. А таке, то ні то пес, ні баран.

Прорідив стійки біля вікон і дверей, попробував зробити порядок з цивільними на пероні, а зрештою нудився. Позатим відчував, що ліниві години перемир'я якось дивно на нього впливають. Гостре напруження й сторожкість, якось наче тануть у ньому, а з ними затирається в його свідомості і ясність його планів та самозрозумілість його становища в ролі двірцевого команданта. Зайвий час на роздумування й рефлексії, деморалізував не тільки Холевку. Він з острахом завважив, як по одному, по двох, десь почали задіватися гаймкерери, яких він учора, з таким трудом,

звербував до оборони двірця. По деяких залишилися кріси, дехто зник з крісом...

— Погано! — закликав у душі Холевка й пробував сам себе перебороти.

А всежтаки до вечора пропав Холевці весь його гаймкерерський нарибок. Осталось тільки чотирьох героїв зпід Сокільник.

— Так то так! Силуванням конем не доробишся. Пропала справа! Пропав двірець! Коби хоч поляки не довідалися, що тут усього пять крісів маркує залогу!

Скоро світ станув Холевка на становищі, біля брами. З вікон на вулицю насторожилося чотири крісові дула... Слаба потіха! А може? Може, заки промине перемиря наспіють Січовики?

Невідомо чому, почали пригадуватися Холевці всі його знайомі. Що там робить Стефан? Що з хорунжим Панасенком? Чи викарабаркався з тих проклятих бараків? Бідний Толох! Упав на гостинці й ногами не дригнув. Якось так по дурному марнуються люди.

Згадав Холевка й свою мазурку, заскреготів зубами, коли насунувся йому перед очі Маріянко.

Та не вспів Холевка додумати своїх думок до краю, коли з перону долетів до його ух грохот крісових стрілів. Рівночасно його хлопці заментушилися. Один відскочив від вікна й, кинувши кріс, полетів, мов підстрелений птах до вестибулю, другий випалив з кріса й не встиг зрепетувати, як упав з кривавою головою на долівку. Третій дивився вираченими очима крізь вікно на вулицю й не стріляв, ані не ворухився.

— Гурра! — заревло на вулиці; безладна куча людей з крісами бігла на двірець. Рівночасно з перону збігло кільканацять жовнірів у «мацеювках».

Жах, смертельний жах пройняв Холевку від стіп до голови. Мав ще стільки сили, що вскочив у кут вестибулю й стрілив. Зрепетував і стрілив у друге.

В третє не вспів зрепетувати. Вишморгнув шнурок з гандгранати й кинув нею в кучу, що оточила його відусіль.

Гук, огонь, дим, несамовитий крик ранених. Момент тиші, нерівна сальва й труп шевського майстра Константина Холевки відлетів від стіни з розчерепленою головою.

VI. В КАЗАРМІ ФЕРДИНАНДА.

Стефан послухав пана Холевку. Замельдувався до служби, як тільки дізнався, що Стефаниха здорова й дома все в порядку. Дали йому шапку з синьо-жовтою кокардою, куплю й кріс на один набій. Поставили коло харчового магазину й казали пильнувати, щоб фіри не глотилися, та щоб підїздили до магазину по порядку, як Бог приказав.

До полудня, поки фір було багато, Стефан ходив поміж ними й сотий раз оповідав приїздом селянам, як то було тої ночі. Вияснював, що кому було неясно, розвівав сумніви, якщо які кому на голову лізли.

— Видите газдо, оту церкву? То її ще наші королі будували. Все пропало, все провалилося, а та церква перестояла. І зле і добре. Отак тепер перестойть наша держава, на многая, многая літа.

— Та що ви, газдо, — говорив до другого — стоїте, як туман коло коней? Якби я такий молодий був, як ви, то яб і коні й бабу з кіньми кинув, та йшов воювати. Не за чуже тепер воюємо, а за наше.

Газда крутив ніяково головою.

— Та що ви крутите головою, мов той кінь?

— Та най уже пани бються, — наважувався боронити своєї неутральности газда.

— Пани? — обурювався Стефан. — То в вас пани? — і показував на чету жовнірів, що якраз перемаширували.

— Та вони з мусу. А мені чого добровільне, здорову голову під Євангеліє класти?

— Та чи ви знаєте, що ви говорите?

— Та чому не знаю? Хиба я п'яний? Пани б'ються, бо їм треба нащось Львова, а мене з хлопа і так ніхто не скине.

— От шкода до вас людського слова! — спльовував Стефан і йшов геть. На! ходу повертався й спльовував ще раз.

— От щастя, що не всі таким дьохтем мазані, як то мурло.

Селянин чув, давби йому «мурло», але кріс Стефана придавав йому для цього забагато поваги й авторитету.

Так було до полудня під харчевим магазином. Але пополудні, як фіри порозїздилися й Стефанові не було чого робити, він, старим своїм звичаєм, заснував на стоячці. Прийшла зміна й Стефана zdeградували з вартового.

— Ідіть батьку до дому та виспіться, — сказали йому на відхіднім.

Забрали кріс і куплю, але шапки з синьожовтою кокардою й міліційної легітимації не відібрали.

Що було робити? Стефан мав куди більше розуму, як амбіції, й хоч з тяжким серцем, погодився з долею.

— Бо й справді, — міркував собі йдучи. — Який з мене жовняр? Ще з хлопами політикувати, чи з паном Холевкою на брамі висиджувати, ще-ще, але най уже молодші службу роблять.

— Цікаво, де наша кумпанія з Куркової? Де то пан хорунжий зпід одинацятки, де мій студент, де то пан Холевка обертається? Напевне десь фельдфеблем уже. Тепер леда який, штерни собі шиє. Одних бефердерують, бо варті того, а що пустіший сам себе бефердерує.

І Стефанові пригадався четар з Петра й Павла, що скоро світ, таки першого дня сам собі пришив майорську »бляху«.

— З таких то напевне не багато пожитку буде. Цікаво, чи не бефердерував себе наш хорунжий? Е ні, він напевне не з тих.

Заглянув до хати, але Стефанихи не застав. Пішла до кухні в Народньому Домі. Посидів, покурив і вийшов на вулицю.

То була вже не та вулиця, що на першого листопада. Мрячна й наче пройнята тривогою.

З далека доносилися крісові стріли та бахкали гандгранати.

— Ні, він таки відшукає своїх! Дібеться до хорунжого Ляховича зпід одинацятки й остане при ньому. Може там біля нього й Холевка і Саяк?

Направився до Народнього Дому розпитувати за хорунжим Ляховичем.

А тимчасом стокрила фама розкричалася по Львові:

— Усусуси, Усусуси йдуть!

Що живе, вибігало зустрічати чолові стрілецькі стежі. Дівчата забігали стрільчикам дорогу й вітали, чим могли — чоколядою, цукорками, усміхами.

— Нарешті! — зітхали перетомлені лянштурмісти на стійках.

— Персенківка зайнята приступом! Цитаделя обсаджена Усусусами! Розгром противника біля ремізи! Усусуси на головному дворці! Наша горою! Львів наш!

Мов падке гайвороння розкрикалися вісти про приїзд Усусусів понад знеможеними редурами противника.

Стрільці прийшли. Кубанські козаки, черкеси, кіргізи! Дикий Схід валиться на нас! Зле з нами!

Затріскотіли кріси, загарчали скоростріли, глухим стогоном обізвалися міномети. Невидана, нечувана хуртовина піднялася над Львовом. Завила, хитнула сі-

рими мурами, кровю львівські вулиці сполокала і... втихла.

Відворот Усусусів! Чорне гайвороння перелетіло понад українські становища, мов буря вдерлася в домітку генерального штабу.

Застигла - заніміла скороспішна радість на устах українського Львова.

Відітхнув - опам'ятався противник :

— Не такий чорт страшний!

Насилу допитався Стефан про свого хорунжого : відійшов до казарми Фердинанда. Але йти йому туди не радили. Ще поки Стрільці билися довкола двірця, можна було легко дійти до Юра. Але як Стрільці відступили, і Юр і ціла Городецька й ціла Янівська знову дісталися в польські руки. Тепер тими вулицями й миш не проскочить.

Зажурився Стефан, але не кинув наміру, дістатися до свого хорунжого.

Який він »свій«, сам не знав. Навіть не мешкав при його вулиці, а тільки заїздив до знайомих, скільки разів приїздив з фронту. Останнім разом приїхав здавати якісь екзаміни. Промешкав на Курковій кілька місяців, а коли щось з Австрією помикитилося, вже не думав про поворот на фронт. Ходив кудись, а вечорами збирав у себе студентів і радився потайки з ними. До Стефана був завжди привітний, а що вже веселий та розмовний, то хоч до рани прикладай. Віком мало не дитина, але який завзятий, який резолютний! Коби таких більше, якби вони тепер придалися!

З трудом прошмигнувся Стефан до костела Анни. Ускочив у браму й ждав, чи не втихне вогонь, щоб проскочити на той бік вулиці до складу дерева, відкіля вже йому проста дорога на касарняне подвір'я.

Хвилями сам собі дивувався, що його сюди тягне, чого йому пхатися туди, куди не просять, але по-

тим сам себе переконував, що він мусить дістатися до хорунжого — хай бачить, що Стефан не тільки на словах відважний!

Раз навіть видалося Стефанові, що це булоб гарно, якби він навіть згинув на очах хорунжого. Але на його очах! Бо хто поза ним знавби, що це гине Стефан, сторож з Куркової вулиці?

Стефаниха? Абож вона сама подвіря не замітає, сама до брами не встає? Вставатиме далі, а в цілій камениці буде розповідати, що її Стефан згинув за Україну. Не зігнів за злодійство в криміналі, ані в шинку під лаву не заточився, але згинув за Україну!

Стефан мав уже час призвичаїтися до музики скорострілів. Десь недалеко від нього обзивався то один то другий; часом гаркотіли оба разом. Хто ними руководив і в якому напрямі стріляв, Стефан не знав. І хто його міг знати? Стотисячним відгомонам відповідала вулиця й визнатися у тому, де стріл, а де відгомін, було тяжко.

Але там, у стовіконній казармі Фердинанда визнавалися в тих справах добре. В казармі не було ні одного скорострілу, гандгранатів хіба тільки, що на чорну годину, й крісова амуніція не переливалася. Але біля кожного вікна, прикипів там до фрамуги жовнір і з смертельним спокоєм та єхидною економією тягнув за курок тільки тоді, коли мав щось на мушці.

Такий був приказ, а кожний знав, що не послухати його, це все одно, що власними руками припішити упадок редути.

Не бентежило це нікого, що противник причаївся вже за стінами касарняних магазинів і стаєн.

На брамі від Янівської стояв неустрашимий хорунжий Ляхович й чотирьох стрільців з його «пачки».

Даремне висиловався ворожий скоростріл з на-

ріжника Бема — хоробра п'ятка, мов д'ятеро левинят гарчала крісами на всі боки.

Нараз підступний стріл з цивільного вікна й хорунжий осунувся на землю. Кинулись до нього — не жив.

У тій хвилині крісова пальба заговклала й Стефан, мов кіт проскочив улицю й приляг до паркану складу дров. Просунувся ще кілька кроків й найшовши збиту дошку, трунув її тягарем цілого тіла. Дошка подалася, Стефан опинився на касарняному подвір'ю. Хтось ухопив його за рукав.

— Хто ви?

— Я свій, я міліціант.

— Чого?

— Я до пана хорунжого Ляховича.

— Спізнилися, — кинув слово жовнір і показав рукою в напрямі брами, зпід якої двох жовнірів з трудом волочило тіло вбитого. В тій хвилині рій куль засвистів над головами, жовнір і Стефан відрухово попадали на землю.

— Спізнився... промовив Стефан сам до себе й здивувався, чому йому не стало ні жалко ні страшно від тієї вістки.

— Пане! — промовив Стефан до жовніра, що лежав біля нього, — хоч я й спізнився, але може я вам тут на щось придамся. Заведіть мене до команданта.

— Йдіть самі, як зможете проскочити. Мені не вільно з цього місця рушити.

Стефан підірвався й поки кулі не свистіли, біг у напрямі головного будинку. По дорозі кілька разів падав і знову зривався, поки задиханий і увесь в поті, не впав до брами.

Але тут попав на щось несаможите. З усіх усюдів бігли люде з виразом божевільного переляку в очах й почали напередки добиватися до пивниць. За ними гнало

кількох старшин і підстаршин з револьверами в руках. Стефан прикипів до стіни й дивився на те все виряченими очима.

— Позір! — крикнув старшина, допавши до гурта переляканих жовнів.

— Позір! На місця! — крикнув інший.

— Труси! Слабодухи! Самі себе лякаєтеся! На місце, бо куля в лоб! — кричав якийсь булавний десятник. — Люде вгаморилися. Божевільний жах почав зникати з їхніх очей.

— Збірка! — скомандував перший старшина. Люде ворухнулися й недоладно, мов п'яні, почали ставати в збірку.

— Позір!

Перед старшинами витягнулася нерівна низка сірих плащів і напів-притомних облич.

— Люде! Браття! Товариші! — почав перший старшина. — Що ви доброго зробили? Кого й чого ви злякалися? Діти ви чи жовніри? Муштини ви чи труси?

Був задиханий, понервований до краю й продовжав уже тихшим, наче зломаним голосом:

— Товариші! Громадяне! Жовніри Української Армії! Там на брані, поляг геройською смертю хорунжий Ляхович. А ви тут, під охоронною метрових мурів, злякалися власних тіней. Ви власне героїство посоромили! На місця! Забудьмо, що сталося. На нас дивиться ціла Україна. На місця!

Поволи й повагом вернули люде на місця. Стефан виступив зіпід стіни й зайшов дорогу старшині.

— Чого вам?

— Я, Стефан Ходань, міліціонер, знайомий пана хорунжого Ляховича...

— Небіжчик.

— Знаю. Я йшов до нього, може на що придумаю,

я львівський, я знаю всі львівські заулки й закамарки, я можу, я хочу вам бути потрібний.

— Легітимацію маєте ?

— Прошу.

— Дякую. Ну, добре. Може справді будете потрібні. Ходіть зі мною.

Вийшли на перший поверх. Старшина пройшов здовж лябіринту касарняних саль. Скрізь біля вікон стояли люде з крісами. Спокійні й зрівноважені, наче то не вони, перед хвилиною, бігли коміть головою до пивниць. На другому поверсі те саме. Старшини переводили зміну. Люде витягалися й бадьорилися, як могли. Лай скорострілів знадвору не втихав. Старшина завів Стефана до своєї кімнати. Витяг папіросницю й подав Стефанові. Стефан, з чемности, подякував.

— Громадянине ! — почав старшина. — Ви бачили, що тут діється ?

— Бачив.

— Я не дивуюся тим людям. Людські нерви не мотузя, а тут трєба би залізних нервів. Дивіть ! — і старшина показав рукою крізь вікно : повище касарні горів ясным полум'ям будинок.

— Такі картини не сталять нервів. Ви чули про Верден ?

— Чув, у газетах писали.

— Наша казарма, це наш львівський Верден. Коли вона впаде, дорога до середини міста стане перед противником отвором. Розуміє це противник і тому докладає всіх сил, щоби нас зломити.

Затягнувся папіроскою й говорив далі :

— Нас окружили з усіх боків. З ранку до вечора, з вечора до ранку пальба не втихає. Противник не жаліє ні трудів ні жертв. Але наші люде не мають що їсти, муніція на вичерпанню !

Стефан понурився. Старшина продовжав :

— Я вже пять звітів посилав до команди. Але не

дістав на них відповіді. Громадянине! Коли ви вміли проскочити до нас, може зумієте вискочити від нас, Підіть до Народнього Дому й скажіть там, що коли ми ще сьогодні не дістанемо скорострілів, муніції, гандгранат і хоч що свіжого людського матеріалу, з добрим, боездатним старшиною, з нашим Верденом буде зле!

Стефан ловив радісно кожне слово.

— Отже з Богом! Ви хотіли бути помічним. Україна вам за те подякує.

Подав Стефанові руку. Стефан зійшов на долину. Відхилили браму й Стефан опинився на подвір'ю. О, він знав, куди йому йти!

Повагом, не спішучись пройшов попри райтшулю, відтіля, плазучи по землі, дібрався до знайомої діри в паркані від складу дров. Скоростріл на Бема роторохкотівся. Стефан втиснувся поміж стирту дощок, вимірюючи очима, скільки йому прийдеться зробити кроків до протилежної брами. Найби тільки затих скоростріл. На вулиці пусто. Скоростріл втих.

— Во ім'я Отця і Сина!

Стефан уже в «своїй» брамі. Спинився, щоб відсапнути. Він знав, що чергова брама перехідна. Висунув голову й знову вимірював кроки. Побіг. Невідомо відкіля заскавулили за ним кулі. Мав щастя. Цілий і здоровий, хоча смертельно переляканий, опинився в перехідній брамі. Тут уже міг поправити шапку, закурити, на гумор, люльку й, мов на прохід, вийти на перехресну вулицю, до якої ні ворожі кулі ні стежі не сягали.

Половина доручення була виконана: Стефан увійшов у сінні Народнього Дому.

— Ви куди?

— До начальної команди.

— Не вільно!

— Я з касарні Фердинанда, пустіть!

- Не вільно !
- Панове, не жартуйте !
- Та йдіть, не завертайте голови !

Стефанові збиралося на плач. Водив довкола одчайними очима, шукаючи порятунку. З дверей команди вийшов якийсь старшина.

- Пане ! — злебедів Стефан.
- Чого вам треба ?
- Я мушу до начальної команди ! В якій справі ?
- Я маю доручення від команданта касарні Фердинанда...

- Покажіть !
- Ні, устне !
- Говоріть.
- А хиба тут можна ?
- Ходіть зі мною.

Старшина повів Стефана в кімнату, в якій кількох підстаршин щось писало.

- Слухаю.
- Пане старшина ! В касарні Фердинанда нема ні хліба ні муніції ! Люде окружені з усіх боків. Коли ще нині не наспіє підмога, касарня впаде. Командант сказав, що це наш Верден. Коли він впаде, дорога до Народнього Дому стоїть отвором.

— Дорога до Народнього Дому ? — повторив старшина і якимось дивно посміхнувся.

— То є, пан командант сказав, що дорога до середини міста, а я вже від себе додав, що до Народнього Дому. Бо вибачте, але, яб вам не зичив пережити того, що я бачив у тій касарні ! Там пекло, а тут люде посміхаються з тих, що приходять з того пекла за рятунком.

Старшина поклепав Стефана по плечі :

— Успокойтеся, громадянине, я вже подбаю про те, щоб ваш труд не пішов на марне.

Простяг Стефанові руку :

— Четар Крвавич.

— Стефан Ходань.

Крвавич замахнувся відійти в сусідню кімнату, але щось собі пригадав і завернув :

— Гальо, гальо, пане Ходань !

— Слухаю !

— Ви маєте якийсь приділ ?

— Ні.

— То може подождете на мене ?

— Прошу дуже.

Вернув за добру хвилину з якимсь папірцем, який печаливо сховав до нагрудника.

— Готово ! Зараз відходжу до вашої касарні. Але коли ми вже познайомилися, то може зробите для мене чемність ?

— З радості душі.

— Позвольте зі мною до ратуша. Поки мої хлопці зберуться, я напишу листа й ви його кудись занесете. Добре ?

— Добре.

Проходючи крізь Вірменську, наткнулися на якогось цивільного трупа. Хтось присунув його під мур й поклав біля нього високу, поштову шапку. Сліди крові вели від трупа на середину вулиці.

— Від заблуканої кулі, — завважив Крвавич.

— Трудно, такий час, — зітхнув Стефан.

Прибігли до ратуша. Крвавич вбіг до своєї сотні, викликав старшого десятника й перекинувшись з ним кількома словами, побіг до сотника Мартиненка. Виходючи з його кімнати, Крвавич пошпотався на порозі :

— Злий знак !

— Тільки без забобонів ! — підсміхнувся сотник Мартиненко й стиснув Крвавичеві руку.

Тимчасом молодь сотні Крвавича лаштувалася гамірно в дорогу. Дядків вишкартували й вони, якимось

ніяково ждали, поки молода полукомпанія вимашерує. Тут і там ішла обмінна торгівля на кріси :

— Та нащо вам такої машини, ще вистрілить !
— посміхався якийсь молодик, забираючи в дядька новенького манліхера, в заміну за свій, з розчавленим дулом.

— Нате вам мою багнечайку, — торгувався другий, забираючи в дядька сірий, матований багнет.

А Крвавич стояв у куті й писав щось хемічним олівцем на свистку паперу. Скінчив, заадресував і підійшов до Стефана :

— Добродію ! Будь ласка, переспацеруйтеся до головного шпиталю й передайте це по адресі.

— А буде відповідь ?

— Чи я знаю ?... й Крвавич якось так сумно усміхнувся.

— Може й буде, але ледви, чи ви її зможете мені доручити.

— Як буде, то доручу.

— Тоді, будьте здорові, пане Ходань. Не гнівайтеся, що я вас своїми справами турбую. Може колись віддячуся.

Стефан вийшов з кімнати й зійшов на долину. Станув за кольоною ратушевого підсіння, й ждав, поки півкомпанія Крвавича не вимашерує.

Колиж остання двійка вийшла з ратуша, Стефан рушив кроком у напрямі головного шпиталю.

Вже вечоріло, коли півкомпанія Крвавича, збройною рукою, пробивалася до казарми Фердинанда. Прийшли до слова кріси, гандгранати, тут і там промовив своє переконуюче слово багнет. Протягом пів години південне передпілля фердинандської казарми було очищене від противника.

Побідна полукомпанія вмашерувала в широку браму казарми, тягнучи за собою новенький скоростріл.

Ще того самого вечора наспіли до казарми тачанки

з харчами, амуніцією і добрими вістями. Львівський Верден набрав повні груди свіжого повітря.

Крвавич познайомився з товаришами старшинами й тереном. Люде, яких застав у касарняній залозі, бліді й виснажені, були жмутками нервів. Обличча бліді, запалі очі горіли якимсь гарячковим огнем. Він зрозумів, що тих людей треба берегти. Леда успіх доводив їх до істеричних вибухів радості, леда невдача погрожувала катастрофою панічного безголов'я. Розмістив своїх людей так, щоб кожен міг панувати над нервами двох-трьох людей старої залоги. Хвилевий звязок з центром міста, був наче тунель, крізь який проливалися не тільки харчі й амуніція, але й віра в остаточну перемогу.

Ніч проминула спокійно. Майже вся стара залога спала. Сторожили люде Крвавича. Це мало свій благословенний наслідок. Нагальний наступ противника, що почався раннім ранком чергового дня, зустрівся з відпором, якого сила й непохитність нагадували перші бої фердинандської казарми.

Даремне кривавився противник. А коли пів вечір знову наладнався звязок з містом, півкомпанія Крвавича вилетіла з касарні й ручними гранатами здештукувала наступаючі лави противника. Ціною одного вбитого і двох ранених, досягла того, що противник затих; може усумнився в доцільности чоловічих наступів на львівський Верден?

Над Львовом похилилася трівожна, листопадова ніч. Касарняна залога відпочивала. Дехто спав стоячи, опертий на кріс. Крвавич оперся обома руками на віконну фрамугу й потонув у задумі. Думки його кружили понад шпиталем, у якому, невідомо що діялося з Вірою. Ще поки був у місті дізнався, що їй покращало. Але побачити її йому не вдалося. Йдучи до фердинандської казарми, післав їй записку. Вона її вже мусіла прочитати й дізнатися, що він розкон-

спірував її інкогніто, яке вона, невідомо чому натягнула на себе. Тепер вона знає, що він тут, на позиції, змагається з ворогом і думає про неї...

Так, вона знає, що все, на що він тільки важиться, все те діється в її ім'я, за її понукою. Бо вона його муза, його стрілецьке кохання.

Алеж був уже такий момент, у якому вони мали зустрітись, був і проминув. Хибаж не безповоротно. А може?

І друга душа Кравича почала ламати руки за моментом, який проминув...

— Пане четар! — почувся чийсь голос за плечима Кравича. Оглянувся — перед ним стояв старший десятник з якимсь папером у руці.

— Що скажете?

— Якийсь чоловік з міста приніс вам це письмо.

Кравич узяв письмо й кинувши оком на нього, пізнав знайомий почерк.

— Де той чоловік?

— На долині.

— Дякую.

З листом у руці, якого не мав відваги розпечатати, збіг на долину. В інспекційній кімнаті, на лавці, сидів Стефан. Побачивши Кравича встав і поклонився, мнуци шапку в руках.

— Здорові були, пане Ходань!

— Дякую.

— Якже я вам віддячуся за ваш труд!

— Нема защо, — відповів Стефан, але якось так дивно, що Кравич злякався.

— Маєте мені щось сказати, крім того, що в листі?

— Та що маю казати? Будь ласка, прочитайте лист.

Кравич розірвав коверту:

»Коханий, єдиний Зенчику! Не гнівайся на мене за те, що я не зівсім додержала слова. Але я прийшла,

як обіцяла — некликана й була при тобі. Припадок, дурний, нерозумний припадок хотів, що я не могла бути довше. Але мені й цього доволі. Я надивилася на тебе до того, що в моїй пам'яті закріпилася кожна черточка твого коханого обличчя. Понесу його з собою до гробу. Не турбуйся тим, що зі мною зле. Двічі вже помпували мені ропу з рани. Лікарі не ворожать мені довгого віку. Можливо, що я не переживу до хвили, в якій цей свісток дійде до твоїх рук. Але ти не турбуйся. Тепер гине стільки людей що дини; гарних людей, може кращих, цінніших, як я. Момент, за яким, ми у двох, так дуже тужили, уже за нами. Пройшов понад нами, мов соняшна повинь. Засяв, мов метеор і згас. Другого моменту вже не переживем — ні ти ні я. Люде, що як я, найдуться віч-навіч смерті, дістають очі, які дивляться глибоко в суть речей і бачуть майбутнє. Я не хочу тривожити тебе тим, що я тепер бачу. Але знай, що все, що діється, не діється даремне. Ні одна капля крові, пролита за святу Справу не змарнується. Це безцінний посів майбутнього, дарма, що дуже, дуже далекого майбутнього.

Коханий, єдиний Зенчику! Нині-завтра я відійду від тебе. Не буде вже кому слати до тебе листів, з яких кожного слова промовляло кохання і віра — в тебе, в святість і остаточну перемогу нашої Справи. Будь мущиною так, як я ніколи не хотіла бути супроти тебе жінкою. Прощавай, або — до побачення! «...

Стефан стояв і дивився, як Крвавич блід і червонів, наспілу дочитуючи лист до краю. Мняв шапку в руках і тривожився хвилиною, коли Крвавич звернеться до нього з запитом. Але Крвавич опанував себе. Зложив листок у двоє, сховав його в нагрудник і щойно по хвилі промовив:

— Ну, так.

— Так, пане четар, — процідив Стефан, сам не знаючи, що він потакує.

— Ви доручили лист до рук? — запитав нагло Крвавич.

— Ні. Відібрав якийсь доктор і запитав від кого.

— Ну?

— Я сказав від кого, а він витягнув той лист і передав.

— Той лист вже чекав на вас?

— Так.

— А що сталося з моїм листом?

— Не знаю. Той доктор нічого не казав. Питався тільки, чи я від вас.

— Дякую вам, щиро дякую за труд.

— Нема защо.

Подав руку Стефанові, але той стояв на місці й не відходив. Нарешті щось, мов два жемчуги блиснуло в очах Стефана:

— Пане четар, я вам щось скажу.

— Слухаю.

— Може позволите, що я тут остану?

— Тут? — здивувався Крвавич. — Що ви тут будете робити? Тут молодшим від вас прикро.

— Я знаю, що несолодко. Але куди я піду? Шлявся поміж фронтами, вісти носив, служив нашим, як вмів. Стара моя жовнірам їсти варила. На ніч обое ми злазилися до дому, говорили до півночі, здрімнули годину - дві, а рано знову йшли кожне до свого. Але передучора моя стара не вернула до дому. Рано сказали мені, що її заблукана куля забила. І тільки я її бачив. Не знаю навіть де і як стару поховали...

Старий наче схлипнув, але зараз таки протер очі й пробував випростуватися. Крвавич поклав йому руку на плече:

— То ви хочете тут свій біль вгаморити?

— Або я знаю? Вертати до дому, до пустки?

Чого? Тут люде нині живуть, завтра гниють, може й мені Бог гідну смерть пішле.

— Ну щож, оставайте!

— Дякую вам, пане четар. Я буду раз ураз до ваших послуг, куди не скажете, скрізь піду, все видаю. Карабіна то я до рук не візьму, бо не знаю як і що до чого. Хоча і то хто знає. Не святі горшки ліплять.

Кравич ще раз, співчуваюче поклепав Стефана по плечи.

VII. КОЗАЧИЙ ЗАГІН.

В кімнаті начальної команди напруження. Вожд армії, схрестивши руки на грудях, станув у віконній фрамудзі й вдивився сталевими очима перед себе. Шеф штабу, блідий і вичерпаний, порядує розкинуті на столі мапи й оперативні шкіци. Значковий експедіює останні резервати.

Цілу ніч мозолився штаб над підготовкою концентричної атаки на північно-західні периферії міста, де вже давно затерлися межі поміж боевою стрефою противника й потайними гніздами цивільних комбатантів.

Міський пролетаріят, зорганізований в дикий загін очайдухів, всадовився на Горі Страчення. Важко було боротися з людьми, які не мали нічого до страчення. Проти них навіть безпримірне героїство дітей українського села, даремне кєрвавилось на плитах міського бруку. Несподівано з'являлися на тилах армії, ліквідували поменчі відділи й западалися, мов під землю. Хитрі й підступні в діланню, очайдушні в зустрічі, жорстокі для безборонних, мов ягнята в полоні.

Але сьогодні прийде вже їм остання година. Гору Страчення цернують українські відділи. Перед веде отаман козацького загону Гонти, горстки очай-

духів з Київщини, що прийшли — гинути за Львів.

Отворилися двері, значковий перейняв звідомлення з боєвої лінії: Командант одного з об'єктів на периферії міста звідомляє:

»Відділ, зложений з 28 людей козачого загону й моїх 10, кинувся на гнізда комбатантів. Отаман загону — людина львиної відваги. За ним, мов вихор женуться його козаки. Мої люде пірвані приміром братів з над Дніпра. Очищують вулицю за вулицею. Стирп-ти сконфіскованої зброї, сотні полонених цивілів, приловлених зі зброєю в руці. Командант загону ранений, трьох козаків і один мій, лягло трупом. Команду над експедицією обняв черговий по старшинстві».

Не минуло пів години, як другий вістовий приніс нове звідомлення. Слав його уже наслідник раненого отамана:

»Пан отаман, ранений в ногу, звелів нам відступати. Але ми не послухали приказу. Трьох хлопців забезпечило наше праве крило, я перейшов на праве крило з скорострілом. Наш скоростріл працював завзято. Тепер замовк, бо попсувався. Післано по новий. У нас трьох ранених і чотири вбиті. Двох не вернуло з виправи по звязок, двох пішло за скорострілом. Чотирьох відійшло з транспортом бранців. Боєвий стан — 18«...

Через годину нове звідомлення:

»Санітарна патруля противника, пропущена через нашу лінію, зловжила міжнародніми законами. Отворила до нас огонь ззаду. В нас трьох убитих, чотирьох ранених. Боєвий стан 11«.

Нарешті під вечір наспіло останнє звідомлення:

»Нас вісьмох зайняло будинок різні. Скоростріл затинається. Амуніція на вичерпанню. За хвилю нас окружать. Звязку і амуніції!».

— Ну так, — промовив нарешті начальний вожд,

— а деж звідомлення від частин, що мусіли кооперувати з козачим загonom ?

Наче у відповідь на слова вождя отворилися двері й увійшов черговий вістовий. Значковий перейняв звідомлення :

»Оперативний звіт команди північного відтинка. Ранком перейшли наші відділи перший і другий міст у північному напрямі. До полудня ми зайняли вулиці у підніжжя Гори Страчення. Командант скорострілів тяжко ранений. Зв'язок з крилами порваний. Козачий загін загнався задалеко поза лінію фронту, не ждучи на зв'язок з нашими сотнями. Ситуація погіршилася. Відступаємо на вихідні позиції«.

— Відступають, усе відступають і тільки та горстка очайдухів загналася у ворожу гущу й домагається зв'язку і амуніції. Значковий !

— Слухаю !

— Потребую старшини, відважного, як лев, хитрого як лис, жорстокого, як тигр !

Значковий розвів безрадно руками.

— Зв'язок з різнею мусить бути негайно встановлений ! — Шеф штабу стукнув бусолею по столі.

— Так, зв'язок з різнею мусить бути встановлений. Тих вісьмох очайдухів мусимо зберегти, хочби на розплодок.

— П'ядесят жовнірів, трьох підстаршин, старшину, два скоростріли й пачка гандгранатів.

— Маю ! — вдарив себе по чолі значковий.

— Найважливіше — старшина. Маєте старшину ?

— Маю ! Четар Кравич, тепер в казармі Фердинанда.

— Кравич ? Пишіть приказ : »Четар Кравич зголоситься негайно в начальній команді«.

По хвилині, коли вістовий побіг з приказом, звернувся начальний вожд до значкового :

— Пане значковий! Ви певні того, що ваш Кравич відповість завданню, яке його жде?

— Певний.

— Ви з ним добре знайомі?

— Добре, це мій товариш і приятель. Знаю його від шкільної лавки.

— Але я чув, що він поет.

— Не шкодить. Навпаки, це якраз завдання для поета.

— Але, хіба ви розумієте, що тут поетичної фантазії, замало. Тут треба ще холодного розуму й помірковання. Де не допоможе приступ, там треба підступу.

— Там треба фантазії, пане отамане. Зрештою — додав значковий по хвилині — позовніте, що поки Кравич стане перед вами, я з ним поговорю.

— Так, але ви мусите спішитися, тут кожна хвилина дорога.

— Добре булоби, якби можна ту очайдушну вісімку повідомити, що йде підмога.

— Не вадиллоб, але хто на це зважиться?

— Треба найти когось поміж цивільними. Це може зробити тільки »львівська дитина«.

Хтось постукав у двері. По хвилі ввійшов дижурний старшина і зголосив, що в передпокою з'явився, на приказ, четар Кравич.

— Може панове дозволять до сусідньої кімнати, — звернувся значковий до начального вождя й шефа штабу.

— Можна, але не гайте дорогого часу!

— Прошу! — звернувся значковий до Кравича й розхилив двері.

— Здоров Зенку! Це хто з тобою?

— Мій опікунчий дух. — І Кравич дав знак Степові, щоби задержався в передпокою.

— Слухай, Зенку! Я заризикував головою й запропонував тебе на команданта відсічі для вісьмох

недобитків з козачого загону, що зайняли сьогодні різню. Вони окружені. Завдання важке. Але старшині, що поведе відсіч не вільно ані згинуті, ані бути раненим, поки він не прорубає звязку з різнею. Начальний вожд сказав, що це мусить бути старшина не тільки відважний, але й хитрий, а як треба, то жорстокий. Ти мусиш найти в собі всі ті прикмети! Розумієш?

— Розумію! Дякую тобі за пам'ять і довіря.

— Скільки треба часу на вишкробання доброї півкомпанії?

— Годину.

— Гаразд. Але перед тим добре булоби повідомити обложених, що йде підмога. Маєш кого?

— Маю! Дядько, що прийшов зі мною, все зробить. Тільки...

— Що тільки.

— Я привів його з собою для чого іншого, я хотів його кудись післати в особистій справі.

— Куди?

— До головного шпиталю.

— Зроблено! Я пішлю котрогось з наших вістових. А тимчасом поклич того свого дядька!

Крвавич розхилив двері:

— Пане Ходань! Ходіть сюди.

Стефан увійшов і станув біля дверей:

— Слухаю!

— Пане Ходань! Знаєте дорогу до різні?

— Знаю.

— Але вона окружена.

— Нічого, вже я до неї дістануся.

— Пан значковий дасть вам карточку. Мусите дістатися до різні й доручити карточку залозі.

— Як мус, то мус.

Значковий написав карточку, Стефан зложив її

в кільканацятєро, вложив за ковнір сорочки, поклонився і вийшов.

— Що це за чоловіга?

— З фаху каменничний сторож, з покликання — божевільний на пункті, що Львів мусить бути наш. Жінку вже застрілили йому біля кухні, а він ходить і шукає смерті за Україну.

— Думаєш, що він дібеться до різні.

— Хиба згине.

— Ти хотів скомунікуватися зі шпиталем.

— Так, коли ласка, пішли когось довідатися, що діється з раненою стрількинею Вірою Зілінською...

— Вірою Зілінською. Зроблено. Заки ти розмовишся з начальним вождом, я пішлю вістового.

Значковий постукав до дверей сусідної кімнати:

— Пане отамане, четар Кравич голоситься слухняно.

— Прошу.

Кравич увійшов і станув перед старшиною, якого знав з підписів на наказах.

— Пане четар! Не пізніше, як за годину мусите піти з півкомпанією на відсіч різні. Справа важна і негайна. От вам службовий листок, спишіть на ньому підстаршин і стрільців, яких би ви хотіли взяти зі свого відділу, решту самі доповнимо. Скоростріли, гандгранати, крісова амуніція й світляні ракети вже приготовані. Окружено горстку очайдухів з козачого загону. Мусимо їх рятувати, а позатим їхній здобуток — різня, мусить бути закріплена за нами. Сядьте собі осьют, погляньте на ситуаційний плян й застановіться над способом, як ви це зробите.

— Приказ!

Начальний вожд і шеф штабу перейшли до великої салі, залишаючи Кравича самого. Не думаючи довго, Кравич списав людей з свого відділу, яких би хотів мати у цій виправі — всього вісьмох — двох

підстаршин і шістьох стрільців. На їх місця запропонував других з запасного відділу в ратуші. — Відгук глянув на мапку. Не минуло п'ять хвилин, коли постукав у двері великої салі.

— Прошу! Готово?

— Готово, пане отамане. Ось список людей, яких варго взяти, а оце «ерзац» з запасного відділу.

— А як ви це зробите?

— Трохи комбіновано. Попереду нас мусить піти чутка, що йде новий козачий загін. Не зашкодить трохи маскаради. До театру недалеко. Післати когось, зареєструвати трохи козацької бутафорії. Шапки, черкески, бляшані патронташі. Може наші люде й самі повірять, що вони козаки. Кількох стрільців передодягти по цивільному. По дві гандгранати кожному, але не такі, як ми мали в фердинанській касарні. Такі, що вибухають, ранять і вбивають. Як є рум, то не зашкодить. Ніч, холод і жах, причаєний в кожній брамі. А перш за все кілька скринь відваги.

— Знамените! Нічого собі фантазія! — засміявся начальний вожд.

— Діло в тому, щоби цю фантазію зреалізувати, — обізвався начальник штабу.

— Ну, гаразд, пане четар. Коли маєте які справи до полагодження, даю вам двадцять хвилин часу. За той час зберуться на горі в великій салі ваші стрільці. Решту часу зужите за обзнайомлення їх з завданням.

— Приказ!

— Ага! Як прийдете до різні й матимете хвилину вільного часу, пришите собі ще одну зірку.

— Приказ!

Кравич витягнувся, засалютував і обернувшись на п'яті, звернувся до дверей. В дверях зударився зі значковим.

— Зажди на мене в передпокою, — попросив значковий. — Маю тобі щось закомунікувати. Заждеш?

— Добре.

Значковий ввійшов до салі.

— Ну, нічого собі ваш Кравич, — почав начальний вожд. — Хлопець справді з фантазією.

— Скоро думає й з місця рішається, а це чогось варте, — докинув шеф штабу.

— Ну, пане значковий, покищо на вас тяжить відповідальність за вибір.

— Розумію, пане отамане, але...

— Вже »але?«.

— Перед хвилиною дізнався я щось такого, що може бути не без впливу на справу.

— Слухаю.

— Кравич просив мене скомунікуватися зі шпиталем й запитати, що діється з якоюсь Вірою Зілинською. З тону, в яким він мене про це просив, я набрав переконання, що це для нього дуже важна справа...

— Ну?

— Перед хвилиною вернув вістовий з вісткою, що вона померла на закаження крові...

— Була ранена?

— Так, в зустрічі з ворогом.

— І ви не знаєте, чи комунікувати про це Кравичеві?

— Так, пане отамане.

— Це справді ділема, — вмішався шеф штабу й вдивився перед себе.

— Справді, яб не ризикував рішення, що вам слід зробити — сказати, чи мовчати. Кравич ваш приятель, ви його повинні знати й можете сподіватися, який вплив може мати така вістка на його психіку.

— Скажу! — рішив значковий і вийшов твердим кроком до передпокою.

Тимчасом начальний вожд засів до підготовки експедиції Кравича.

Значковий надяг шапку й плащ й, виходючи з Крвавичем на ганок, узяв його попід руку.

— Маєш хвилину вільного часу?

— Так, кільканацять хвилин, поки начальна команда вишкробає мені похідний гарнітур.

— Вийдім на вулицю, тут дуже глітно.

Йдучи сходами, значковий обсервував, з боку, Крвавича й далі важився. Зрештою мав час. Крвавич повинен сам запитати.

Вийшли на бульвар. На фронті заспокоїлося. Зрідка обзивався скоростріл, лиш час до часу застогнала гандграната. Противники відпочивали після горячого дня.

— Ти посилав до шпиталю? — запитав несподівано Крвавич, а його товариш відчув, що він довго уже готувався до того запиту, а тепер наче злякався, кинувши його.

— Посилав.

— Відповідь маєш?

— Маю.

Крвавич заступив товаришеві дорогу:

— Не живе?

— Не живе.

Значковий пробував ухопити Крвавича під рамя.

— Та що ти думаєш, що я дитина? — ніби обурився тією уважливістю значкового, Крвавич.

— Ні, ти не дитина, ти старшина української армії.

— Так! Я старшина української армії.

Хвилину йшли мовчки. Значковий разураз нишком поглядав на Крвавича. Але обличчя цього поета в жовнярському плащі не говорило йому нічого. Почав сумніватися, чи добре зробив, що сказав про те, що сталося.

— Вертаймо! — завважив Крвавич по хвилині, — чого доброго, моя банда вже зібралася.

— Е ні, ще час. Але я справді цікавий, як ти це зробиш, — пробував заговорити Кравича, значковий.

— Зроблю, не лякайся. Різня мусить бути наша! Але знаєш, як то булоби гарно, якби вона жила... Я вже привик до цього, що все, що робив, на що важився, робив для неї, для моєї єдиної, незнаної.

— Ви не зналися?

— Ніколи у вічі себе не бачили... То є, вона бачила мене, я бачив її, але ми не бачилися... Але ми побачимося! Ходім!

Значковий проклинав себе в дусі, що впровадив Кравича в такий неволяцький настрій... «Побачимося». Невжеж він, замість відбивати різню, шукатиме смерті, мов самогубець?

Але обличчя Кравича не зраджувало самогубних намірів. Навпаки. Опинившись серед жовніарської глоти, Кравич усміхався на право й ліво, а навіть пробував розбурхати посоловілих дядьків, дотепами. А коли оба ввійшли до салі, де збиралися «вишкробки» до півкомпанії Кравича, він зразу попав у завадіяцький тон й почав оповідати про «паприку», якої вони завадають противникові.

— Гей, козаки! — кричав Кравич до стрільців, що шарпалися поміж собою за театральну бутафорію, — та може мені який гетьманський костюм залишите? Не шарпайте, а то підемо обідранцями на фронт.

Але хлопчиська шарпали театральну гардеробу й, з реготом переодягалися на козаків. Разураз отвіралися двері й входили нові козакомани. По гардеробі прийшла черга на гранати й ракети. Кожний навішував на пояс стільки гранат, скільки влізло; мов діти дерлися підстаршини за ракетні пістолі. Кравич дивився на свою нову «банду» з боку й усміхався в душі, задоволено. Поглянув на годинник, — пора.

— Збірка! Підстаршини до мене! Хлопці усталилися в дві лави, трьох підстаршин прискочило до

Кржавича. Усі були вже добре поінформовані про те, куди йдуть і яке перед ними завдання. Кржавичеві залишилися одні тільки, тактичні подробиці. Розділив свою півкомпанію на три чети, кожній доручив окреме завдання, собі прибрав п'ятох очайдухів що найбільше сипали дотепами. Жовнір, що не сміється, не заслугує на довіря. За хвилину зголосив Кржавич вимарш і дав знак до походу. Сміх і гамір наповнили коридор і сходову клітку Народнього Дому. Ріжношерстий »козачий загін« вирушив на підбої.

До жовківської рампи йшли правильним маршем. Біля рампи, Кржавич дав знак і півкомпанія сховалася за жидівською лазнею. Десь далеко проснувся ворожий скоростріл і коротка серія проскигліла понад залізничний шлях. Противник не спав.

Кржавич махнув рукою своїй п'ятці. Проскочили крізь рампу, мов коти. За рампою зустріли полусонну стійку.

- Хто іде?
- Загін Гонти.
- Хто перед вами?
- Свої.

Обережно, хоч потреба цього не вимагала, для виправи чи для спорту, прокралися попід камениці. На розі Мартина обмінялися словами з черговою стійкою.

- Остання?
- Остання.
- Перед вами?
- Пішла стежа, з Підзамча, ще не вернула.
- Доки доходите?
- Перед вечером доходили до грабарні. Тепер

не знаю.

Минули стійку й тепер уже з конечною обережністю посувалися вперед. Біля гарбарні залишив Кржавич двох стрільців. В далині, на скруті бовваніла групка ворожої строжі. Кржавич побіг бічною вулич-

кою. Біля гарбарняного паркану дав знак; старший стрілець приляк. З коліна скочив йому на плече й ухопившись за край паркану, заглянув на подвіря. Було просторе й порожне.

— Ліземо!

Тихо й безголосно опустилися по другому боці паркану. Хвилину причаїлися за якоюсь фірою й наслухували, чи не шорохне щось підозрілого. Тиша. Пройшли кількадесят кроків поїд паркан. Втім завмерли. Від улиці залунав міровий стукіт кількох паркоміських чобіт. Прикипіли до паркану: патруля розмовляла по польськи. Кравич нахилився одному з стрільців до уха:

— Підете вслід за ними, здовж паркану, на розі бахнете в них гандгранату!

Рівночасно вхопив другого стрільця за руку й потягнув за собою. Тепер, уже не зважаючи на обережність, бігли до другого наріжника гарбарняного подвіря. Повискакували на купу бочок при паркані й виглянули на вулицю. Ворожа стійка стояла байдуже посередині вулиці. Патруля доходила до протилежного наріжника.

Нараз, громовий гук експльозії роздер мертвецьку тишину сонної вулиці. Мов відгомін першої ревнула ручна граната, кинута рукою Кравича у ворожу стійку. Хтось кричав несамовито, хтось біг від противного наріжника. Кравич зіскочив з паркану на вулицю. На розі Мартина блиснула світляна ракета. З наріжної камениці вибігло кільканацять жовнірів й побігло в напрямі уличного наріжника. Не встигли його минути, коли дві ручні гранати, одна по другій сколихнули повітрям. Крики, зойки й замішання. Хто впав, а хто побіг далі. Пітьму ночі роздерла нова ракета, тепер вже біля костела; майже рівночасно грянула крісова сальва.

Кравич приляг до паркану і ждав. З глибини

вулиці дудніли чимраз голосніше коміські чоботи його першої чети. За хвилину, чоловік рій зрівнявся з його становищем.

— Гонта! — крикнув Кравич і вийшов з укриття.

— Залізник! — відгукнулася чета й оточила Кравича.

— Хлопці! — хвилювався Кравич. — Гандгранати в руки й зайняти цю наріжню каменицю. Решта, що надбійжить, обсадить гарбарню. Я поспробую навести контакт з різнею. Оскільки не вдасться, верну сюди. В найгіршому разі, над раном, випад на ворожі становища довкола різні.

З грюком і ломотом вдерлися «козаки» в наріжню каменицю. Що жило, перелякане вуличною стріляниною, блідло й підіймало руки на вид театральних козаків. Гроза справжнього козачого загону, що шалів тут рано й під вечір обсадив різню, жила ще в тямці кожного. Не зважаючи на наступати на різню, ждали підмоги й тішилися думкою, що живцем візьмуть задніпрянських очайдухів, про яких скільки не мали уявлення. Тепер побачили, що все втрачене. Даремним опором не хотіли дразнити ворога.

Гарбарню обсадили «козаки» без одного вистрілу. Стояла пустою й противника, поверненого лицем до міста, не цікавила. Тим ціннішою була для відділу, якого завданням було прорвати ворожий перстень довкола різні.

Тимчасом Кравич наближувався до різні. Йшов обезпеченим, пластунським маршем й дивувався кожним кільком крокам, що без перепон наближували його до наміченого об'єкту.

Покинувши за собою обидві чети, Кравич почув себе якось непевно в товаристві п'яти, до вечора ще зовсім чужих йому стрільців. На формальне познайомлення не було ні часу ні видимої потреби. Оттак, невідомо з яких сторін світу зійшлися люде, й чужі

собі та незнані, мають один за другого жертвувати життям. Дивно, але хіба могло бути інакше? Раз вони тут, раз вони навипередки пірвалися йти за ним, хочби й у пекло, то мусіло бути щось сильніше, аніж звязки знайомства, а навіть приязни, щось, що з першого погляду обєднало їх в одно ціпке й сутуге тіло. Кравич усвідомлював собі те «щось» дуже чітко і ясно, але чи мали про те якесь уявлення ті, що слідували за ним? Напевно, вони булиб у великому клопоті, якби їх хтонебудь про це спитав.

Ішли мовчки. Час до часу старший стрілець, що так бравурно виконав перший приказ Кравича, забігав йому дорогу й говорив пошепки: Обережно, пане четар.

З його поведення виходило, що він куди краще визнавався в терені, аніж Кравич.

— Ви львівські? — запитав Кравич пошепки.

— Львівський.

— Знаєте різню?

— Як рідну мамуню. Я починав з різництва, але тепер, то я швець. Називаюся Паньків.

— Паньків?

Далі йшли знову мовчки. Нараз Паньків стримав Кравича за руку й повернувшись взад, дав знак решті, щоби спинилися.

— Пане четар, в тій будці є напевне ворожа стійка. Може один, а може двох, а може тепер нема нікого, але не вадилоб перевірити. Позвольте, що я сам піду?

Кравич завагався, але остаточно дозволив. Паньків відійшов на вспинячках. Кравич бачив, як він наблизився до будки й заглянувши крізь віконце, одним скоком опинився в середині. Почувся придавлений крик і суматоха. Кравич підбіг до будки. Посвітив ліхтаркою. На долівці лежав вартовий, на ньому сидів і давив колінами Паньків; одною рукою держав свою жертву за гортанку а другою силувався встромити

їй у горло рукавицю. Вартовий лежав безборонний на долівці й навіть не пробував видобутися зпід нападника.

— Хцеш жиць, — шипів до своєї жертви Паньків, — то поведз іле вас ту ест?

Вартовий показав пальцями «три».

— Гдзе решта?

Вартовий показав рукою на право.

— Слухай браце! — продовжав інквізицію Паньків — як ви сен волаце?

Вартовий показав рукою, що свищеться на пальцях і зразу дав до пізнання, що тричі.

— Ну то може бендзеш жил, — сказав Паньків і поставив свою жертву на ноги.

— Пане четар, — звернувся Паньків до Кравича. — Захуйтеся з рештою під оцей паркан, я свисну.

Кравич не надумуючись усунувся під паркан. Паньків вивів свого бранця з будки й трунув його в руки двом стрільцям, що причаїлися поза Кравичем. Сам сховався у будку.

За хвилю роздався пронизливий свист. Раз і вдруге і втретє. А коли ніхто не надходив, Паньків свиснув ще тричі. Здалека почувся такийже трикратний свист і за хвилину надбігло двох ворожих жовнірів. На момент спинилися перед будкою й не бачучи нікого, оглядалися на всі боки. В тій хвилі вискочив з будки Паньків з крісом готовим до стрілу. Ззаду прискочив Кравич і двох стрільців.

— Руки до гори!

Мов машини підняли оба до гори руки, з яких повипадали кріси.

— Ладне! — похвалив Паньків і зразу кинувся перешукувати своїм бранцям кишені.

Кравич приступив до першого з бранців:

— Вільна дорога до різні?

— Вольна.

— Коли брешете й ми натрапимо на опір, будете в тійже хвилині розстріляні!

— Пшисенгам Богу!

— Ви два відведете бранців до наріжняка, ви останете тут, а ми з вами, пане Паньків йдемо привітатися з козачим загоном.

Добувши зза поясів ручні гранати, на всякий випадок, Крававич з Паньковом пішли до різні.

Ще були далеко від брами, коли почули різкий голос:

— Стій! Хто йде?

— Гонта!

— Залізник! Підходьте.

Брама легко відхилилася й вартовий пропустив гостей на подвіря різні.

— Де командант? — запитав Крававич ділово.

— Гукни команданта! — крикнув вартовий комусь у глибині подвіря.

Увійшли в вартівню біля брами. На лаві спав сном праведних якийсь козак, біля нього сидів якийсь старший чоловік з побандажованою рукою.

— Слихом слыхати, видом видати! Пане Ходань, що ви тут робите? — розбігся Паньків до старого. Крававич стрепенувся, побачивши свого старого приятеля і теж підбіг до нього:

— Живі, здорові, пане Ходань?

Стефан піднявся з лави з сяючим обличчям.

— Живий, а хоч не зівсім здоров, щасливий, що вас бачу.

— Що вам у руку? Ранені?

— Скалічили, тай то свої. Проїшов десять вулиць, перехитрив десятюх Сташків, всі повірили на слово, а свої не дали віри й пострілили, як пса.

— Від колиж то ви воюєте, пане Ходань? — пробував посміхатися Паньків.

— Ви знайомі з паном Ходаньом? — здивувався Кравнич.

— Як не знайомі? Я в їх камениці у пана Холевки в терміні був.

— А що пан Холевка? — не витримав Стефан.

— Ого! Пішов на гіммелькоманду.

Стефан перехрестився.

— Що ви не кажете? — Моя стара теж туди помандрувала.

На вартівню ввійшов командант залогн. Ставний, широкоплечий парень.

— Здорові були! — простяг Кравичеві руку.

— Четар Кравич.

— Що-ж, це вас двох тільки?

— Пів сотні, звязок з центром міста наладнаний і забезпечений.

— Чи тільки на довго?

— Це вже від нас залежить.

— Правильно. Але ви даремне мені того старика прислали. Я й без того знав, що сиротами нас тут хіба не залишите; хліба й соли то ми собі в сусідів пошукали, від них і амуніції позичили.

— Від яких сусідів.

Командант показав рукою крізь вікно на наріжнях, недавно здобутий і обсаджений відділом Кравича.

— Там уже мої хлопці господарять.

— І правильно, якби в мене було пів сотні, то яб не йшов на позички. Забравби був їх усіх з хлібом і амуніцією, а так довелося тільки полякати й поки прочуняли, забрати що треба, та назад у свою крийку.

— То ви не сиділи тихо на місці, а ходили на «позички?»

— Та хіба годна тихо всидіти козака душа, та ще й голодна?

— А я журився, що не забрав харчів з собою.

— Тепер, то вже відома річ пошлем куди треба й позичать не доведеться.

— Як у вас зі станом ?

— Нічого, добре, як було вісім, так і вісім остало. Тільки що один штигуляє на ногу, а другий на ухо не чує. Але то пройде.

Якимсь таким невимушеним гумором віяло від того чоловіка, що Крававич поневолі пригадав собі те, що перед вечером подумав: Непобідима та армія, що сміється !

— Ну, товаришу, — звернувся командант до Крававича, — хіба підем до мене на гору й по ділу поговоримо. Добре, що прийшли, ранок недалеко, а сусіди вже хіба подбають про те, щоб ми не вилежувалися задовго. А покищо, може пішлете до наріжняка, хай який десяток хлопців прийде сюди, то може наші відпичнуть, бо не на жарт поморені. Від білого ранку до тепер, то хіба доволі з них. Тай то не переливки були.

— В такому разі вибачайте, — перепросив Крававич і підійшовши до Панькова, написав йому записку для підстаршини в наріжняку.

Коли Паньків вийшов, підійшов Крававич до Стефана :

— Пане Ходань, вибачте, ви через мене потерпіли, але я думаю, що раз ви готові були вмерти за Україну, то може та рана не така страшна, як почесна.

Стефан приязно посміхнувся :

— Не знаю, пане четар, як то за Україну вмирається. Я ще не вмирав. Але коли мене хто питає, якто болить, коли куля шкіру поскородить, то яб йому сказав, що не свербить. Але чогоб я мав на вас гніватися ? Я вдячний вам за те, що післали мене в таку веселу кумпанію. Таж то якісь інші люде ! Усе

Ім жарти та сміхи в голові. Я бачив, як тут одному поторощеному ногу перевязували. Коби вам хоч пікнув. Сміється, а такою вже масною лайкою ворога окладає, що хоч уха стулюй. Дивний якийсь народ. Я сам між ними повеселів. Рука болить, за жінкою маркотно, життя на волоску, а я, які лиш жарти знав, то всі попригадував.

— А бачите Стефане. Покищо я вам дякую, але якби так прийшлося переспацируватися до Народнього Дому, то виб не відмовили?

Стефан призадумався.

— Дорогий мій! Як-би то я міг відмовити? Але чи нема вже кого післати? Дорога вільна, крутити заулками та закамарками не треба, то може, най я вже при вас побуду? Зрештою, як скажете, так зроблю.

— Хай буде й так. Поки дорога вільна, пішлю котрогось з хлопців. Покищо вибачайте.

Крвавич побіг сходами на гору а Стефан сів задоволений на старе місце.

За якийсь час чотирнаїцятка з Крвавичевого відділу прийшла в різню й розібрала службу перетомленої залоги, що зібравшись у вартівні почала знайомитися з новим товариством. Паньків присівся до Стефана, Крвавич пішов на «хліб-сіль» до веселого команданта.

Поладнавши діло, почали розмову поза скобками службового дня.

— Так, пане товаришу, — говорив командант, закурюючи папіроску, — все у вас є: і лад і дисципліна й програма, але чогось бракує. Чи я знаю чого, може тієї степової натури, яка не мірить нічого, ані не важить, нічого не жалує й нічого не передбачує, а так просто і щиро кидається з обіймів життя в обійми смерті й тому так часто й так радісно назад до життя повертає.

Кржавич мовчав, а козацький старшина говорив:

— Дай то Боже, якнайкраще, але мені не видить-ся, щоби ми той проклятий Львів вдержали. Чужий він нам; не тим, що в ньому чужі люди, які інакше думають і чують як ми, а тим, що його мурі чужі нам і ворожі. Як би так можна, яб збурих ті мурі, заорав місце й поставив тут шатра, щоб ніщо не нагадувало на століття неволі й пониження. Тодіб наша стихія виповнила ті шатра й не гнітилоб її тяжке тюремне повітря тих проклятих мурів.

— А хіба ви вважаєте, що наша власна традиція до тих мурів не приросла?

— Наша традиція? Припадково мені не чужа історія Львова. Я цікавився нею не менче, як історією Київів. І я не бачу тут слідів нашої традиції поза тим клаптиком Руської вулиці й тою святоюрською горою. Але хіба в нас у Києві не те саме з Софією чи Печерами? Всякому відомо, куди вони своїм корінням сягають, але так уже те коріння чужим хмизом поросло, що без жалю вирвав би те коріння, щоби того клятого хмизу позбутися. Не знаю, зле чи добре, але не на княжих воях, не на варягах кріпиться наша стихія там, над Дніпром. Козаччина, вільна і буйна; оце наша традиція там. І тут мусілоб бути те саме. Нам треба дуже довго й дуже багато руйнувати, щоби можна на румовищах будувати щось своє без решти.

— Хіба я знаю, — глухо промовив Кржавич, — може ви й маєте рацію, але в нас куди інший погляд на ті справи.

— Не тільки погляд. У вас інша душа, у вас і серце беться зовсім не так, як у нас.

От ми дихаємо повними грудьми. Деколи нам бай-дуже, що це може бути наш останній віддих, ми дихаємо! А ви віддихаєте половиною легких, другу половину залишаєте «на всякий випадок», може придасться, ко-

лись, на «чорну годину». А тим часом друга половина легких марнується, а як приходить та «чорна година», то ви переконуєтесь, що вона куди гірше зужита від тої, якою ви віддихали. Остаточоно ви бачите, що ваша шпарливість нікуди не годиться, але системи не міняєте, бо проти того традиція. От чому яб найтяжчими гарматами збомбардував Львів і поставив на його місці шатра.

До кімнати увійшов підстаршина. Витягнувся мов струна біля дверей і рапортував:

— Пане четар, доношу слухняно, що перша чета перейняла службу в об'єкті, стара залога відпочиває. Позатим усе в порядку, нічого нового.

— Дякую, — відповів Кравич, підстаршина засялював і, обернувшись на п'яті, вийшов.

— От хочби та ваша дисципліна. Яка вона стара, яка несвоя й до глупости нікуди негодяща. В нас усіб реготали, якби кому прийшло в голову виробляти такі комедії.

— Це зівсім не комедії, так треба й без цього не обійдеться.

— Не обійдеться в касарні, де люде бозна щоб вигадали, аби не вмерти з нудьги, але тут, де кожної хвилини струмочок крові з його розчерепленої голови може зіллятися з струмочком, що потече з вашої, якось ніяково дивитися на такі глупости. Може від того спасається порядок, але хіба в порядку вся воєнна справа?

— Та хіба не є вашим ідеалом анархія.

— Анархія? Хто змагає до волі, той може й мусить починати з анархії.

— З анархії виросте тільки анархія. Вона колись не дозволила козаччині збудувати держави, хоча румовища чужої влади були зрівняні з землею й заорані.

— А що-ж таке держава? Держава, то ми, що її творимо нашою кров'ю й саможертвою. А хібаж не

на те ми її творимо, щоби на місце чужинецьких павуків прийшли свої.

— Правда, але ні одна держава не обходиться без влади, то є без підпорядкування волі чи забаганок одиниці загальному інтересові. Слухаючи своєї влади, миж себе слухаємо. В тому й уся ріжниця поміж своєю й чужою владою.

— Своя влада. А чим ви мене переконаєте, що тою владою не маю бути я, або ви, але хтось, кого я не знаю й не маю ані уявлення про його годящість ані довіря в його спромогу володіти?

— Але чейже, хтось вас примусив прийти сюди з далекої Київщини й наставляти груди на одному відтинку нашої майбутньої держави.

— Не хтось, а щось! Той «хтось», що донедавна був владою на Україні, робив усе можливе, щоби до цього не допустити. Ми прийшли сюди по власній волі й по власній волі готові тут вигинути до ноги. Ми — посів Волі на галицькому загумінку!

Кривавич замовк, шукаючи в думках звязку поміж тим, що говорив козацький старшина й тим, на що був у кожную хвилину приготований його очайдушний загін.

VIII. МРЯКА.

Мов сіра, осіння мряка, повисло над боевими лініями — перемиря. Тяжкою, оловяною хмарою окутало причаєні барикади, опустілі окопи й подіравлені кулями редути. Непроглядна мряка сповила все довкола, всисаючи в себе боевий запал, розпилюючи енергію й ламаючи силу видержання.

На перехрестях вулиць, на фронтових причілках, підходили до себе ворожі патрулі й одні одним видавали віру в себе й доцільність дальшого кровопроливу.

— Сташку! Кілько вас там є?

— А еден!

— А тримайтеся купи!

— Грицю! Захцяло ці сен Львова? Хцеш трам-
ваєм ездзіць?

— Сташку! На тобі хліба!

І так далі в безпутньому круговороті кепських дотепів, колючок і вуличної публіцистики.

— Грицю! Ти ту седзіш, а там двори парцеляю-
йон! Занім вруціш до дому, вишнстко роздрайюн. Нацо
тобе Львова? Чему не пільнуеш того, з чого хлеб еш?

— А ти чого до нас пхаешся? Мало тобі пісків
на Мазурах?

— Я львовяк з дядя-прадзяда, а ти по тротуаже
ходзіць не умеш! Ідзеш уліцон і лятарне виврацаш.

— Дамо вам по одній ліхтарні до гробу, най вам
світить на веки векув!..

Український фронт засновувався мрякою, мов па-
вутинням, але на польському кипіла робота й грали
нерви, мов телеграфічні дроти.

Раз-у-раз вилітали ворожі літаки на захід, ждучи-
виглядаючи підмоги. Підмога барилася, наближувалася
поволі, але йшла певно й невідхильно. Росло серце
противника, нервувався український фронт і вижидав
кінця перемиря, мов спасення від змор і сумнівів.

Нарешті! Противник діждався підмоги, перемиря
скінчилося, на цілому фронті розізлилися скоростріли,
задудніли міномети, застугоніли артилерії. Противник по-
чав здавна плянований, 'окрилюючий наступ.

На відтинку Крвавича закипіло. Ворог зловжив
міжнародними законами; на довго перед кінцем пере-
миря, всунувся клином поміж різню й Підзамче. На
залізничному шляху з'явилася ворожа панцирка. Тура-
ган гарматного вогню з Замкової Гори, зупинив її
на половині дороги. Крвавич випав з різні з двома че-
тами, проти ворога, що окружив його полукругом.

Рівночасно третя чета, розташована в наріжнику проти різні, взяла під обстріл задн противника. Дві стрілецькі сотні з Підзамча вдарили на праве крило противника. Недобитки козачого загону й «козаки» Кривача, в театральних костюмах, мов вихор налетіли на чоло наступаючих відділів противника; скоростріл, укритий на даху наріжника пражив ворога огнем, ні разу не затинаячись. Свист куль, гаркіт скорострілу, стогін ручних гранат йшов навзаводи з боєвим криком козачого загону, зойками ранених і божевільним виском переляканого противника, що, застелюючи вулиці трупами й раненими, тікав у безладі, куди очі несли. А Замкова батарея не вгавала.

Далеко поза лініями вихідних позицій ворог зупинився. Довго приходив до себе й перелічував втрати. Багато було вбитих, багато ранених, не дочислився полонених. Ледви жевріла віра в можливість перемоги. Вже до чого очайдушні його «вовки», але той козачий загін, хиба з пекла родом. З таким накладом сил, з таким розгоном поведень наступ, заломався так ганебно, з такою втратою людей і терену.

Але до трьох разів штука. Три години втрачено на стягнення підкріплень, годину формовано новий наступ й розподіл диспозицій. Чверть години трівала чергова сутичка, й даремна суматоха противника в перехресному огні українських крісів та скорострілів. Різня та її ширіке передпілля панували неподільно над північною периферією міста.

Даремне, над вечір, повернено туди дула трьох ворожих батарей, даремне увихався ворожий літак-бомбомент над скорострільними гніздами, не помогла одчайна атака на багнети.

Навіяна довгим перемирям мряка сумнівів і зневіри випарувала до решти; жовнярські душі зайнялися полум'ям перемоги, серця розпирала жадова чину. Нема

грізнішого ворога для жовніра, як невдача, нема голо-
снішої труби, як перемога.

Над північним відтинком львівського фронту гре-
міли золоті фанфари перемоги.

Залога цілого відтинка святкувала перемогу. На
фронті заспокоїлося й хто не мав служби, розважав
себе, як міг. Найбільшою сензацією були полонені,
яких ще не відставили, куди слід. Сиділи одчаяні й
перелякані, приготовані на найгірше. Знали, що з ко-
зачим загоном нема жартів й здрігалися всякий раз,
коли в їх тимчасове пристановище заходив стрілець,
що змахував на козака. Про втечу не було мови. Мов
вівці збивалися в купи й куняючи по кутах, в душі
молилися, щоби, занім їх не відведуть до етапу, не
починалася яка біда на фронті. Але на фронті було
спокійно, лиш час до часу обіззався скоростріл або
глухо тріскала світляна ракета.

Кравач кружляв самотний по вулицях і заулках
свого відтинка. Тепер усі вже його знали й він
знав ледви не кожного з обличча. Ходив від стійки
до стійки й перекидувався словами з вартовими. Всі
були раді добрим днем й обіцували собі ще краще
завтра.

Від полонених знали, яку велику ставку поклав
противник на карту нинішньої днини — окружити укра-
їнські війська, стиснути їх залізним перстеном й при-
мусити до безоглядної капітуляції. На те так довго
ждав противник на підмогу, для цього вжив її всю,
без решти. Але мабуть інакше було писано в небесних
книгах. Не записали там мабуть того, що жевріло
в козакому загоні. Не брали там у рахубу настороже-
ного Усусусами Підзамча й тому остаточний рахунок
випав так. Фатально для противника.

Правда, тут і там говорилося щось про невдачі
на південному фронті. Хтось говорив про безприклад-

ну втечу команданта казарем на Петра й Павла, хтось говорив півголосом про захоплення батареї на Личаківській рогащі. Хтось оповідав про криваву оборону личаківського двірця. Трудно, на війні всяко буває, але тепер там чейже все наладжано. Може ще цієї ночі піде на загрожені позиції козацький загін, напевне піде туди Кривавич й не заважаються піти туди усусуси з Підзамча. Але ні, цього не буде треба. Зрештою сидить на щось в Народньому Домі начальна команда й думає за всіх. Наше діло виконувати прикази. Сьогодні ми їх виконали на сто відсотків, а завтра можемо доправити.

Отакі розмови велися на стійках і редутах північного відтинка. Перемога опьяннює, кидає заслону на небезпеку, заставляє вірити й змагатися.

А тимчасом у начальній команді творилося щось несамолюбне: приказ до відвороту на цілій лінії й опущення міста розійшовся вже по відтинках.

Даремне влітала вістка за вісткою, що Личаків держиться, що петро-павлівська казарма не піддалася, що чоловічий загін противника на півдні втратив зв'язок з випадною базою, що нема нічого легчого, як узяти його в два огні й зліквідувати.

Не було уха, якеб почуло ті вісти, не було серця, якеб зважилося на чин, хочби одчайний. Страшне, гнітуче слово «відворот» налягло чорною хмарою над затрівоженою домівкою начальної команди...

Резигнація сперла чоло за столом начального вождя, зневіра обняла чорними крильми всі кімнати й коридори Народнього Дому. Паніка, мов лилик товклася понад людськими головами.

- Невже все втрачене? — запитував один другого.
- Усе пропало! — відповідав другий.
- І нема іншого виходу, крім соромної втечі?
- Нема може й вигляду на втечу...
- Але-ж фронт стоїть! Нема паніки на фронті!

— Зараз буде, хай тільки дістануть приказ про відворот...

Сідоглавий голова Народньої Ради стояв блідий і зломаний перед начальним вождом:

— А може ще не все пропало?...

— Може, попробую перевірити положення, — сказав начальний вожд і подався до телефону.

— Від сходу бентежить противника невеличкий відділ добровольців.

— Може вдасться закріпити рогачку за ними? — вчипився тієї вістки сідоглавий старець.

— Можеб так роздобути щось з сильніших відтинків?

— Попробую, але то шкода.

Голова Народньої Ради сів і вдивився в розтеряне обличчя начального вождя.

— А можеб попробувати з переговорами?

— Даремний труд. З побідженими не переговорюють.

Вбіг вістовий:

— Голошу слухняно, що північний відтинок в небезпеці. Люде перелякані, кидають кріси й розбігаються!

— Неправда! На північному відтинку стоять Усуси, півсотня Крвавича й козачий загін! — крикнув, не могучи себе опанувати значковий — я вас арештую!

Значковий кинувся до вістового, що збентежений вибіг з кімнати й пропав серед глоти, що розтягала магазини.

— А може справді?...

Начальний вожд подиктував письмо до противника з пропозицією... перемиря.

Відмовна відповідь згасила останню іскру надії.

— Усе пропало! Відворот, поки ще не всі шляхи загороджені!

Шеф штабу почав адресувати прикази до відтинків...

Нараз рух, крик, метушня. В кімнату впадає юрба старшин і стрільців.

— Панове! Що ви робите! Ходять чутки про відворот!

Пустка на кріслі начального вождя, з смертельним спокоєм печатає шеф штабу останні прикази.

— Де начальний вожд? Дайте його до нас, на фронт!

— Заспокійтеся, панове! — цідить крізь зуби, не відриваючись від роботи, шеф штабу.

— Пане отамане, скажіть, ради Бога, чи справді порішено кинути Львів?

Шеф штабу мовчить. Має пильну роботу...

— Значить, правда? Як вам не сором тікати?

Значковий пробує щось півголосом пояснити.

— Брехня! Це ваші хорі нерви! Ходіть, погляньте на фронт, або йдіть собі геть до чортової матері, ми не дамо Львова!

— Товариші! — кричить якийсь хорунжий у сталевому шоломі — киньмо по гандгранаті в це кубло панікерів, а самі ходім на фронт! Висадім себе в повітря, але не даймо нашого імена на ганьбу. Кров наших товаришів промовить до нас більш переконуюче, аніж паперові прикази панікерів! Не даймо Львова!

— Кров наша впаде на вас і на ваші діти!

— Геть з такою командою!

— Тікайте, кому лячно! Ми останемо, а як згинемо, то з честю!

— Пане отамане! Промовте слово!

— Отаман, хай буде нашим вождом!

— Диктатором!

— Хай живе диктатор!

Ліс рук пірвався до шефа штабу й підняв його високо вгору:

— Хай живе диктатор! На фронт, на позиції!

— Позір! — не видержав шеф штабу, звільнюючись з ніякового положення.

Гамір ущух. Дехто пробував витягнутись.

— Панове! Діти ви, чи що? Військо ви, чи некарна банда? Відворот і евакуація міста порішені. Ситуація безвихідна. Коли не хочете її погіршити, вертайте негайно до своїх частин! На кожному з вас тяжить відповідальність за його частину.

— А щож буде зі столицею краю? — обіззався хтось гробовим голосом.

— Відворот, це таке саме військове завдання, як і наступ. Коли як слід виконаємо одно, зможемо подумати про друге. Зрозумійте, що зашморгниєні в наставлений міх противника, перестанемо існувати хочби як завязок армії, що мусить здобути Львів зовні! Кого мої слова не переконали, хай голоситься до ворожого полону!

Розійтись!

З похнюпленими головами виходили роздратовані фронтовики з Народнього Дому.

— Значить, пропало...

Була 10. година ночі, коли Кржавич, обійшовши стійки й роздавши диспозиції, вернув до своєї кімнати в різні. Стефан ждав уже на нього з гарячим чаєм. Десь роздобув спіртову машинку й щасливий, як дитина, ждав на вражіння, яке викличе в Кржавича цей несподіваний прибуток.

— Що? Чай? — запитав Кржавич, приємно заскочений.

— Чай, пане четар. Давно ви вже нічого теплого в устах не мали.

— Справді давно, але якось обійшлося.

Стефан налив чаю й подав сухарі.

— А собі чому не налете!

— Як можна... і Стефан налив собі.

Кржавич при столі, Стефан в кутку біля печі, сьорбали чай.

— Цікаво, пане четар, як там довкола нас? Щось говорять, що на Личакові попсувалося...

— Попсувалося, то направиться. На війні всяко буває. От мені цікавіше, що там у фердинандській казармі діється. Не довго там повоював, а зжився з людьми, як з рідними.

— Говорять, що поляки підступили під касарню каналами й позакладали міни. Хотіли висадити наших у повітря, але Бог беріг і міни не пошкодили касарні.

— Бачите, не дармують собачі діти. Не можна так, то вони пробують інакше. Фортелями і штучками, коли не дасться крісом і гандгранатою. Нашим бракує якраз тої помисловости.

— Що-ж, вони тут, як у своїй кишені. Де кому з наших моглоби впасти на голову, що коли не можна приступити по землі, то не вадиллоб попробувати штуки під землею. І лізе то в канал і не питає, що смердить.

— Їм пахне перемога, а канал дурниця!

— Недочекане їх! — вирішив Стефан і узяв від Кржавича порожню склянку.

— Може ще?

— Ні, дякую. Будьте добрі, залишіть мене самого. Можете спокійно покластися.

— Добре, пане четар, я маю леговище тут за дверми. Добраніч.

— Добраніч.

Коли Стефан вийшов, Кржавич встав і пройшовся там і назад по кімнаті. Сів при столі, витягнув нагрудник і з набожністю добув лист від Віри. Притиснув його до уст.

— Віра, Віра! — говорив полушепотом. — Відтак став прочитувати слово за словом:

»Люде, що, як я, найдуться віч-навіч смерті, дістають очі, які дивляться глибоко в суть речей і бачуть майбутнє. Я не хочу трівожити тебе тим, що я тепер бачу. Але знай, що все, що діється, не діється даремне. Ніодна капля крові, пролита за святу Справу не змарнується. Це безцінний посів майбутнього, дарма, що дуже, дуже далекого майбутнього«...

Хтось постукав у двері. Крвавич збентежений, мов школяр, приловлений на псоті, незручним рухом сховав листок до нагрудника.

— Прошу!

В кімнату ввійшов вістовий. Подав синю коверту, засалютував і вийшов.

Крвавич стояв на середині кімнати з ковертою в руці. Невідомо чому, не спішився її розпечатувати. Поклав коверту на стіл, вийняв нагрудник, добув з нього зімнятий лист Віри, розправив і з набожністю сховав у призначену для нього перегородку.

— До побачення... шепнув наче листові й підняв коверту зі стола. Розпечатав й кинув оком на письмо. Хитнувся, протер очі й ще раз пробіг письмо очима. З першого разу відчув охоту зімняти свисток паперу й жбурнути ним у кут, з досадою. Але по хвилині опам'ятався.

Добув мапу й поклав її перед собою на столі. Провів олівцем по мапі. Хотів щось підкреслити, але пальці відмовили послуху й олівець покотився зі стола на землю.

Хвилину сидів за столом без руху, з очима вдивленими в порожню. Не чув, як отворилися двері й на порозі станув Стефан.

— Пане четар!

Крвавич не чув і не обертався.

— Пане... занепокоївся Стефан і підбіг до Крвавича, що глянув на нього непритомними очима.

— Що з вами?

Кравич вдивився в Стефана й піднявшись з трудом, вхопив його за руки:

— Шкода нашої крові, шкода нашої муки... Вірочко моя кохана, Вірочко !...

Звалився Стефанові на груди й хлипав, як дитина.

— Пане четар, пане четар, — лебедів затрівожений Стефан, — пане четар, що з вами? Успокойтеся!

Й відрухово, сам не знаючи, що робить, почав Стефан гладити голову Кравича.

— Пане четар, заспокойтеся...

Хто вам сказав, що вона вмерла, хто вам сказав?

Кравич підняв голову з грудий Стефана й провівши рукою по чолі заговорив, як звичайно:

— Пане Ходань, вибачте й не кажіть того нікому, що ви бачили.

— Кому ж би я мав таке говорити?

— Ви думаєте, що я щойно тепер довідався, що Віра вмерла?

— Так, я думаю, що той лист...

— Ні, пане Ходань. Про те, що Віра вмерла дізнався я того самого вечера, в якому пробився з півкомпанією до різні...

— А я цілий час таїв це перед вами... Я знав про те від тоді, коли приніс вам лист зі шпиталю. Мені сказав тоді доктор...

— Що він вам казав?

— Казав, що небіжка перед самою смертю, коли вже не могла ні слова написати, просила його переказати вам, що вона вмирає щаслива.

— Щаслива...

— Щасливіша від вас, якого любила над усе в світі, бо хто знає, чи вам доведеться умерти в вільній Батьківщині....

— Щасливіша від мене... — повторив Кравич, мов відгомін. — Вона так казала й чому ж ви затаїли це передімною?

— Пане четар, як я міг вам таке говорити? Хібаж я міг думати, що ви знаєте про те, що вона не живе?

— Слушно. Видно, я твердий чоловік, коли я тоді не заплакав...

— А тепер?...

— Тепер? — і очі Кравича набрали знову напівпритомного вигляду.

— Що сталося тепер, пане четар, що сталося? Кравич підняв свисток паперу високо в гору й засміявся:

— Бачите, свисток дрантвого паперу, бачите? На ньому замарані, гектографовані кривульки. А тими кривульками написано присуд на нашу волю.

Бачите?

Кравич узяв листок на два пальці й дмухнув. Листок полетів з руки й вагаючися в повітрі, упав під стіл.

Стефан кинувся шукати за свистком.

Кравич сів тяжко на крісло.

— Лишіть, навіщо він вам здався?

Лишіть!

Стефан, всежтаки, підняв листок паперу й поклав його на столі. Кравич знову пробував його здмухнути. Обличчя було в нього мертвецьки бліде, в очах займалися огники божевілля. Стефан все ще не знав, що в тому фатальному свистку паперу такого, щоби Кравич відходив від змислів.

— Пане четар, успокійтеся, дорогий мій!

— Пане Ходань. Коли я обходив стійки, то бачив стільки людської крові; нераз сам я не знав, чи то кров, чи так собі калюжа, болото. Коли хочете, то потрудіться там під міст. Було їх трьох і трьох їх там остало під мостом.

Один лежить горілиць, другий припав лицем до землі, а третій так і застиг, прицілившись з коліна.

Стефан слухав і не знав, до чого то Крвавич говорить.

— Сьогодні п'ятниця?

— Так, п'ятниця.

— Три тижні тому... ні, ви напевно забули, що було три тижні тому. Було сонце, був шум прапорів, було свято...

— Що-ж сталося, пане четар, щож сталося? — лебедів Стефан.

Крвавич стрепенувся. Глянув на Стефана й наче щось собі пригадав, витягнув годинник.

— Пів дванацятої. Пора!

Надяг на себе плащ, шапку, перевісив револьвер, заложив за пояс ручні гранати й звернувся до дверей. На самому порозі обернувся, витягнув годинник й простяг його до Стефана:

— Пане Ходань, візьміть це від мене, на пам'ятку. Я вам все обіцявав чимсь віддячитися за ваш труд...

— Пане четар, нащо мені вашого годинника? Вам самим треба....

— Візьміть, візьміть, мені не треба. — І втиснувши Стефанові годинник у руки, Крвавич вийшов з кімнати.

Стефан стояв з годинником у руці. Годинник чикав, вказівки наближувалися до дванацятої.

Крвавич постукав до кімнати козачого старшини.

— Прошу!

Крвавич ввійшов, козачий старшина сидів за столом, роздягнений до половини й голився.

— Чепуритеся!

— Чепурюся, поки можна. Рано не дадуть сволочі.

Крвавич подав старшині свисток паперу. Старшина

пробіг його очима, відложив бритву й вдаривши, з до-
садою, п'ястком по столі, процідив крізь зуби :

— От собачі діти !

Але за хвилю опанував себе.

— Вибачте, хвилинка.

Сів назад перед куском зеркала, кілька разів про-
тяг по лиці бритвою, попробував лице пальцями й
отворивши двері, крикнув в глибину коридору :

— Дижурний !

Поки прийшов дижурний, старшина обмився, а
витираючися рушником, говорив до дижурного :

— Товаришу ! Стягнути стійки, розбудити сон-
них і до дванацятої приготуватися до вимаршу.

Приказано зайняти нову позицію. Я зараз буду
на долині.

Дижурний вийшов, а старшина, говорив, одяга-
ючись, до Кравича :

— Ніколи перед хлопцями не брешу, але боюся,
що якби я їм сказав про відворот, то можеб забун-
тували.

— Забунтувалиб ?... повторив Кравич, й вихо-
дячи з кімнати, кинув позад себе :

— Прощайте !

— Хіба-ж ми не разом виходимо ?

— Прощайте ! — сказав Кравич на порозі й
вийшов. Сходючи в низ, турбувався думкою про те,
як і що сказати хлопцям про відворот. Здивувався,
коли побачив усіх готових до вимаршу. Був блідий,
зрезигнований, але спокійний. Завважив, що на нікому
з його хлопців не було вже козацьких, театральних
костюмів. Усі були в сірих, австрійських плащах. Мало
в кого була на шапці кокарда.

— Підстаршини до мене ! — крикнув Кравич
приглушеним, заломаним голосом.

— Пане десятнику! Передаю вам команду над відділом. Бачу, що ви знаєте вже в чому діло...

— Знаємо.

— Вимашеруєте в сторону Збоїськ. Підете обезпеченим маршем. Колиб крізь Збоїська було трудно, завернете на Знесіння, відтіля вже прямо на схід. Чи хлопці з козачого загону знають про відворот?

— Ми їм говорили, але вони не вірять і сміються з нас. Кажуть, що нас дурять і відворотом на нові позиції заманюють.

— Заманюють?

— Так, вони кажуть, що колиб їм наказали відворот, то вониб пішли до Народнього Дому й висадили його, разом з начальною командою, в повітря.

— А ви?

— Як хто, дехто з наших рад, що вже війна кінчиться. Дехто сумує, але якби їм казали тепер наступати, то ледви чи хто з них послухавби...

— Аж так?

— Так, поки не було чутки про відворот, усі були, як перше, кожен ладився на ранок. Патронами й гандгранатами гандлювали. Але як почули про відворот, наче перемінилися. Поскидали з себе козакини та шаравари, подерли легітимації, багато повідпинало кокарди...

— Так, так, — говорив глухо Кравич сам до себе.

— А ви, пане четар, не йдете з нами?

— З вами? Геть з міста? Ні! Тут прийшли ви зі мною, але відсіля підете самі. Я остану.

— Що вам Бог дав, пане четар?

Кравич сягнув, відрухово, по годинник, але пригадав собі, що він без годинника. Подав підстаршинам руку й сказав твердо й глухо:

— Прощайте й спішіться, бо може бути пізно.

Підстаршини стояли хвилю збентежені й дивилися вслід за Кравичем, що направився до наріжного будинку різні. Вкінці старший десятник махнув рукою й вернув до відділу, що вже почав нервуватися.

Отворили браму, понурою низкою згорблених постатей, висунувся відділ на вулицю. За хвилю вимашерував за ним козачий загін. Різня опустіла.

В кімнаті Кравича світилося. Стефан сидів на лаві, біля печі, й обертав у пальцях годинник. Час до часу кривився — скалічена рука допікала. Почув кроки на сходах і стрепенувся.

В кімнату ввійшов Кравич. Стефан зрадів, глянувши на його обличчя.

Було бліде й вичерпане, але жахливі огники зникли з його блакитних, глибоких очей.

— Ви тут? — наче здивувався Кравич, побачивши Стефана.

— Тут, деж би я мав бути?

— Пане Ходань, пора вже нам розійтися.

— Для чого? злякався Стефан.

— Для того, що вже все скінчене. За кілька годин загомонять по місті побідні фанфари противника. Саме тепер українські війська виходять зі Львова.

— Виходять зі Львова... а ви, ви чому не йдете? Боже мій, Боже!

— Я теж піду відсіля, піду. За кілька годин все одно не буде тут місця для українського жовніра. Піду... Але ви йдіть відсіля зараз. Поки час. Чуєте? Вулицями перевалюються залякані відділи, сунуть табори. Присвічують їм палаючі магазини, грають їм висаджувані в повітря склади амуніції. Ворог тремтить у своїх окопах і редутах. Думає, що це наш останній

рішаючий наступ. Ах, якби він знав, що це втеча! Але він не знає. Раннім ранком висуне залякану голову з укриття й наслухуватиме, чи не заграють скоростріли, чи не вдарить гармата. Але скрізь буде тихо і пусто й тільки криваві плями по вулицях говоритимуть про те, що ще вчора кипів тут бій, що люде тут рвалися вперед і падали окрівавлені. Позавтра вже й тих плям не буде. Дощ змие, сніг припорошить й люде ногами задопчуть.

— Боже, Боже, — йойкав Стефан, вхопивши голову руками. — Стільки людей пропало, стільки крови, стара моя в гробі і все те на марне?

— Ні, не на марне! Не на марне!

Ні одна сльоза, ні одна капля крови, пролита за святу Справу не змарнується.

— Не змарнується...

— З наших трудів, з нашої крови, з румовищ і попелу нашого щастя підійметься соняшна легенда, вічна й невиміруща легенда чину й очайдушного пориву.... — говорив уже Крвавич сам до себе, бо Стефан тиснув голову руками й плакав.

— Пане Ходань! — потряс Крвавич Стефана за рамя, — йдіть, уже, йдіть! Вам тут не місце. Йдіть!

Стефан піднявся з лави:

— А ви?

— Не турбуйтеся, йдіть.

Силою випхав Стефана за двері й довго наслухував гомону його тяжких, старечих кроків по сходах. А коли вже замовкли, сів біля стола. Довкола нього шуміла пустка. Час до часу стрясали повітрям глухі детонації, над Підзамчем багровіла кривава заграва.

Львівсько-Львівське осіннє сонце над Львовом. Легкий приморозок сціпив тонкою кригою вуличні болота

й криваві калюжі. Десь далеко, на схлонах Горн Страчання обіззався скоростріл. Тут і там застогнала армата. Але відповіди не було... Люде почали висовуватися з хат.

Міська біднота почала просмикатися попід кам'яниццями, голодна й залякана оглядалася на всі сторони й бігла до жовнярських кухонь на Підзамчу. Але тут ставала, мов укопана. По кухнях осталися тільки сліди коліс на болоті. На двірці пустка, понад окурені стіни магазинів здіймався вузкою смугою дим. Тривожно, вагаючись, почала розбриватися підміська біднота по двірці. Ніде ні живого духа. Нараз хтось найшов щось у недопаленому магазині; мов на даний знак кинулося все тудою й почало шарпатися за, змішані з попелом, недогарки харчів.

Обережно навспинячках підходили ворожі стежі до чоловічих об'єктів на периферіях. Тут валявся кріс, тут ручна граната, там труп. Чимраз сміливіше посувалися стежі в глибину вулиць, все їх ставало більше й більше. Розсипалися по заулках, впадали до кам'яниць, поки всім не стало ясно, що нема чого лякатися й нема кого берегтися. Але, хто його знає, може це підступ, може засідка?

До обширних забудовань різні наближався ворожий відділ. Розпустивши розстрільну, на всякий випадок, окружив об'єкт з усіх боків. Сміливіші вскочили в браму й пустилися здовж подвіря; скрізь валялися порожні пушки з консерв й синьо-жовті кокарди. За хвилину усе подвіря виповнилося жовнірами і криком. Не було сумніву, що об'єкт порожній.

Нараз, в одному з вікон на піддашу щось блиснуло, загаркотіло, й пронизлива серія куль врізалася в юрбу жовнірів біля брами. Одчайний крик, зойк раних й безладна втеча на осліп. А скоростріл на піддашу не вгавав. Свистіли й скавуліли кулі здовж улиці,

мов. осн всверлювалися в стіни, мов джмелі відбивалися від тротуару.

Заляканий несподіванкою противник, крився по брамах і вуличках.

Насилу опам'ятався командант стежі:

— Телефон до батареї!

Хтось прибіг з телефоном, а за хвилину перше арматне стрільно пошуміло в напрямі зрадливого піддаша. За ним друге, третє й четверте.

Вниз полетіли віконні причілки, мов тріски розкочилися дахівки, велика чорна яма отворилася на місці, відкіля, перед хвилиєю гаркотів скоростріл.

— Готово! — рішив командант стежі й відложив телефонічну слухавку.

Стежа почала знову підсуватися до різні. Тепер панувала вже тут мертвецька мовчанка. Величезна діра на піддашу чорніла, мов свіжа могила. Хто шниряв по подвірю, хто трівожно пробігав глухими коридорами. Командант стежі з кількома жовнірами, побіг на піддаше. Стирта поломаних бальків, скрізь повно дахівок, скоростріл з недостріленим гуртом, але ні сліду того, хто стріляв.

— Панове! Обережно! Той, що стріляв є десь у будинку. Кріси в руки, шукаймо!

Багато часу минуло, поки, пробігши всі коридори й закапелки, натрапили на зачинені двері. Постукали, ніхто не обзивався. Вдарили прикладами, двері розскочилися; поставали збоку, але в кімнаті ніщо не ворухнулося. Обережно, озіраючись на всі боки, ввійшли в середину.

Той, кого шукали, був тут. Сидів, повернений спиною до дверей, лицем припавши до стола. З виска джюріла по столі кров, в правій, опущеній руці курився револьвер.

ЕПІЛОГ.

На камяному виступі брами при Курковій вулиці сидів німечний дідусь. Багряне сонце весняного вечора цілувало бароковий шелом Корняківської вежі й золотою посновою просвічувало крізь срібні кучері старця. Біля нього, опертий плечима до брами, стояв чорнявий мущина середніх літ. Було свято й оба були одягнені святочно.

— Якжеж там було на цвинтарі, пане Паньків? Багато було народу?

— Мов одно муравлище. Аж дивно, скільки то нашого брата у Львові.

— Так, так. Колись то сиділо по пивницях та сuterинах, слова по своєму промовити не важилося, а тепер, мов не ті люде. А проповідь хто мав?

— Молодий ксьондз з Преображенки. Ех, якби ви чули, що за проповідь! Слухаєш і здається тобі, що все те було вчора...

— Знаю я того ксьондза, знаю. Тепер він штигуляє й Богові служить, а тоді був простий, як свічка й служив Україні.

— Та чи він один? В самому Львові, скільки то наших старшин понадягало рясн. Ніби то ксьондз як ксьондз, але приглянься, як він колпак від чола відсуне, який в нього крок, а вже як слово скаже, то якби командував. Хоч-нехоч стаєш на «позір».

— Не дав Господь вивоювати України, то може вимолять.

— Не вимолять, ще того ніхто не вимолить.

— А що ви думаєте, оті гроби на Янівському та на Личакові, то ніщо? Поки я ще ходити здужав, то раз-у-раз туди лазив і написи на хрестах вичитував. Все мені здавалося, що всіх хрестів не вичитав й раз-у-раз починав зпочатку.

— А нашого пана Холевки таки не нашли?

— Де там! Хорунжого найшов, але ані пана Холевки, ані моєї небіжки не відшукав. Бог його знає, де вони спочивають.

— Там що крок, то хрест з написом: »Невідомий Стрілець«.

— Ото й є. На такій могилі, то можна за всіх помолитися й усіх згадати. Нераз, бувало, приїдбаю на цвинтар, клякну коло такої могили, поставлю на ній три свічки, тай кажу собі в душі: ото за тебе Насте, а то за вас, пане Холевка, а то за вас, пане четар Кравич... Помолюся, тай так мені приємно і ясно на душі зробиться.

— Та воно гарно, що народ що року на ті стрілецькі могили гурмами ходить. Відправа, проповідь, співи, душа радується. Але от, скінчиться відправа, людська по гробах посідають, їдять, сміються, мов на празнику...

— Не шкодить, не шкодить. Живий живе думає. Але як ідуть до дому, то несуть щось таке у серці, що їм на цілий вік вистарчить. Памятаєте, як то було перед війною? Ви не памятаєте, бо вас ще тоді у Львові не було. Ото що року ходили поляки на гроби своїх повстанців, на цвинтар. Ходили, співали, говорили промови.

— Тай тепер ходять.

— Ходять і тепер, але тоді чого іншого ходили, а тепер чого іншого. Тепер вони мають державу, а

тоді не мали, так як ми, але вони ходили на ті гроби, сили з них набиралися. Ми пірвалися тоді, але не встояли у своєму, бо в нас таких могил не було.

— А тепер є, і що з того?

— Що з того? Як вам не лячно таке слово сказати — »що з того«. То з того, що в такій кожній могилці лежить скарб! То не могила, то криниця цілющої води, то наше все найдорожче, все, що було й що буде, все, що мусить бути!

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Читайте! Купуйте! Передплачуйте!

Наш Прапор

ілюстрований популярний часопис,
що виходить двічі в тиждень
в четвер і в неділю

„НАШ ПРАПОР“ — приносить у кожному числі статті на політичні, господарські та культурні теми і багато інформацій з цілого світа.

„НАШ ПРАПОР“ — дає в кожному числі обширний огляд української та чужої преси, з якого читач довідується про те, що пишуть другі газети.

„НАШ ПРАПОР“ — інформує про українське життя на всіх українських землях.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК

„НАШОГО ПРАПОРУ“

дістає щомісяця безплатно

ОДИН ТОМ „УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ“

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР“

в краю разом з „Українською Бібліотекою“:

місячно з 1. томом	1 зл. 95 гр.
на 2 місяці з 2. томами	3 „ 70 „
чвертьрічно з 3. томами	5 „ 55 „
піврічно з 6. томами	11 „ 10 „
річно з 12. томами	22 „ 20 „

закордоном разом з „Українською Бібліотекою“
(12 томів) річно 4 ам. дол. або їх рівновартість.

Нові передплатники „Нашого Прапора“

дістануть всі попередні випуски „Української Бібліотеки“
по надісланні належитості за опакунання й пересилку,
числячи по 35 гр. за 1 том.

3p.81x.

(1986)

1147

РЛ 11474

М. Голубець

Вчорашня

ЛЕГЕНДА